

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

КЁНУЛЬ ЗАКИР кызы БАЙРАМОВА

**ОМОФОНЫ, ОМОГРАФЫ И ОМОФОРМЫ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ, АНГЛИЙСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

5704.01 - Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологическим наукам**

БАКУ - 2014

Диссертация выполнена на кафедре азербайджанского языка Гянджинского Государственного Университета.

Научные руководители: **Магеррамова Севиндж Аббаскулу кызы**
доктор филологических наук, профессор

Кулиев Тельман Зиятхан оглы
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **ГарашарлыЧингиз Мамед оглу**
доктор филологических наук, профессор

Джафаров Амиль Музаффер оглу
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Кафедры Азербайджанского языка,Общего Языкознания и Английской филологии и Общего Русского Языкознания Бакинского Славянского Университета**

Защита состоится « 21 _____ » _10_____ 2014-года в « _____ » часов на заседании Диссертационного совета (Д.01.141) по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по филологии при Институте Языкознания имени Насими Национальной Академии Наук Азербайджана.

Адрес: Азербайджан, Баку, АЗ 370143, пр. Г.Джавида, 31, 5 этаж, Институт Языкознания им. Насими НАНА.

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке НАН Азербайджана

Автореферат разослан « _____ » _____ 2014 года.

**Ученый секретарь
Диссертационного Совета
доктор филологических наук :**

Н.Ф.Сеидалиев

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Наблюдающееся за последние десятилетия расширение зоны сопоставительно-контрастивных исследований выдвигает на первый план задачу уточнения методов анализа сравниваемых языков применительно к тому или иному участку системы языка. И если относительно недавно большинство работ касалось области сравнительной фонетики, грамматики, то в настоящее время лексикология, семасиология, стилистика, словообразование все чаще прибегают к контрастивному сравнению материалов разных языков – как родственных, так и неродственных.

При исследовании неродственных языков сравнение проводится на системном уровне, поскольку существующие сходства и различия легко обнаруживаются. При сравнении же генетически родственных языков различия выделяются лишь на глубинном уровне, т.е. при учете особенностей функционирования системообразующих компонентов.

Новые направления в контрастивной лингвистике объясняются тем, что все больше становится удельный вес функционального элемента в научных поисках контрастивной проблематики.

Как известно, за последнее время в области сравнительного изучения русского и азербайджанского, азербайджанского и английского, русского, азербайджанского и английского языков проделана значительная работа. В частности, написан ряд монографий, докторских и кандидатских диссертаций, статей:¹

Особо также хотелось бы выделить вышедший в 2006 г. англо-азербайджанский фразеологический словарь – “İngiliscə-Azərbaycanca

¹ Мамедли А.М. Сопоставительный анализ русской и азербайджанской фразеологии. Баку, 1996; Джалилова Г.Б. Отрицательные и запретительные конструкции в азербайджанском и английском языках. Баку, 2001; Магеррамова С.А. Сравнительное исследование парадигматических отношений в лексической системе русского и азербайджанского языков. Баку, 2004; Cahangirov F.F. İngilis və Azərbaycan dillərində modalığın struktur semantik tədqiqi (müqayisəli-tipoloji tədqiqat). Bakı, 2006; Мамедова Т.Г. Консонантные сочетания и их морфологическая структура в современном русском и азербайджанском языках. Баку, 2007. Гурбанлы Г.М. Сравнительное исследование многозначной соматической лексики (на материале русского и азербайджанского языков. Баку, 2000; Тагиева М.Р. Фоно-семантический анализ собственных имен в разносистемных языках (на материале антропонимов). Баку, 2005; Əkbərova T.M. İngilis və Azərbaycan dillərində təknüvəli konstruksiyaların struktur-semantik təhlili. Bakı, 2006; Зиядова Л.В. Позиция ремы в актуальном членении предложения в английском и азербайджанском языках). Баку, 2006; Erdoğan N.Ə. Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində zərflərlərin müqayisəli sintaktik-semantik təhlili. Bakı, 2006; Гусейнова В.К. Категория утверждения/отрицания и система отрицательных предложений (на материале русского и азербайджанского языков). Баку, 2006; Бахшиева А.Ш. Идентичные модели паремиологических единиц в разносистемных языках (на материале русского, азербайджанского и английского языков). Баку, 2008; Аллаhverдиева А.Э. Семантические и грамматические особенности глаголов горизонтального движения (на основе материалов английского и азербайджанского языков). Баку, 2009; Qasimova Z.Y. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının struktur-funksional təhlili. Bakı, 2011; Байрамова А.М. Видовременная система глагола (на материале английского и русского языков. Баку, 2010 и др.

frazeoloji lüğət” (Bakı, 2006), содержащий свыше 30 000 фразеологических единиц.

Наше знакомство с вышеперечисленными работами показало, что объектом сравнения послужили категории самых различных областей языкознания-фонетики, словообразования, морфологии, лексикологии, фразеологии, синтаксиса, лингвистики текста. Настоящая же работа представляет собой опыт сравнительного исследования омофонов, омографов и омоформ на материале русского, азербайджанского и английского языков. При систематизации единиц лексической категории целесообразно выделять ее центр и периферию. «Характерные особенности и закономерности тех или иных категориальных отношений ярче всего проявляются в центральной части классификационной структуры, угасая по направлению к периферии, в смежных явлениях категории... «Созвучие языковых единиц, относящихся к явлениям, смежным с омонимией, т.е. находящимися на ее периферии, определяется в большей степени факторами грамматики, словообразования, фонетики (графики), чем лексики».¹

Как известно, явление омонимии многоаспектно и требует всестороннего языкового анализа.

При сопоставительном изучении двух или нескольких языков раскрываются все стороны изучаемого объекта, многие из которых при изолированном изучении отдельного языка остаются незамеченными. Таким образом, сравнение помогает обнаружению скрытых сторон того или иного языка, его лексико-семантической системы. Кроме того, актуальность темы данного исследования обуславливается потребностями настоящего этапа развития лингвистики, важностью сопоставительного изучения языков, а также отсутствием в отечественном и зарубежном языкознании работ, посвященных сопоставительному анализу омофонов, омографов и омоформ именно в русском, азербайджанском и английском языках. Само явление омонимии многоаспектно и требует всестороннего анализа.

Безусловно, проблема омонимии, многосторонние аспекты ее семантики на протяжении длительного времени привлекают пристальное внимание исследователей. Были у этой проблемы свои

¹ Современный русский язык. Под ред. В.А.Белошапковой. Издание третье, исправленное и дополненное. М., Азбуковник, 2003, с. 237-238

подъема и затухания, однако на каждом новом этапе усиления интереса к ней открываются новые грани, новые аспекты этого языкового феномена.

Объект исследования составили лексические системы русского, азербайджанского и английского языков.

Предметом исследования являются омофоны, омографы и омоформы в трех разносистемных языках-русском, азербайджанском и английском.

Основная цель исследования – сопоставительный анализ омофонов, омографов и омоформ в русском, азербайджанском и английском языках. Для достижения этой цели в работе были решены следующие **конкретные задачи**:

1) прочитана основная литература по теории языка и, в частности, по лексикологии, что дало основание для составления общих принципов проводимого исследования;

2) по существующим словарям русского, азербайджанского и английского языков сделана выборка омофонов, омографов и омоформ;

3) выбранный из словарей материал систематизирован;

4) русские, азербайджанские и английские омофоны, омографы подвергнуты сопоставительному анализу;

5) результаты проведенного сопоставительного анализа обобщены и представлены в виде выводов.

Научная новизна диссертации состоит в сравнительном исследовании омофонов, омографов, омоформ в русском, азербайджанском и английском языках, в выявлении сходств и различий в фонетических и грамматических факторах, в стилистическом употреблении их в художественной литературе.

Так, на протяжении длительного времени исследования в области омонимии сосредотачивались на лексической омонимии, которая в силу этого получила наиболее полную семасиологическую и лексикографическую интерпретацию. В настоящей же диссертации сравнительному анализу на материале трех разносистемных языков подвергаются омофоны, омографы и омоформы.

Теоретическая значимость диссертации заключается в выявлении, систематизации, описании омофонов, омографов и омоформ русского, азербайджанского и английского языков, анализе и обобщении результатов сравнительного анализа.

Практическая значимость исследования заключается в использовании его материалов и результатов в исследованиях по лексикологии, лексикографии, семасиологии, теории языка, сравнительной лингвистике, при составлении общих и специальных вузовских курсов.

На защиту выносятся следующие положения:

а) признание универсальности разных видов омонимов (омофонов, омографов и омоформ) позволяет утверждать, что данное явление не может рассматриваться как «дефект» или «болезнь» языка, как это имело место ранее в некоторых работах, а представляет одно из его фундаментальных свойств;

б) в русском и азербайджанском языках имеется большое количество омографов, в английском же языке омографов, отличающихся ударением, очень мало. В английском языке омографы различаются не ударением, а произношением.

в) азербайджанский и английский языки более богаты омоформами, чем русский;

г) наличие омофонов в английском языке обусловлено конкретными фонетическими законами (одинаковое произношение разных гласных или сочетаний разных согласных в определенной позиции; одинаковым произношением разных согласных в определенной позиции; одинаковым произношением одновременно и разных согласных, и разных гласных или сочетаний гласных в определенной позиции; непроизнесением начального согласного или второго согласного);

д) в русском, азербайджанском и английском языках омофоны, омографы и омоформы широко используются в художественной литературе в различных стилистических целях.

В художественной литературе омофоны, омографы и омоформы – это способ создания каламбуров.

Источники исследования – общие, специальные и двуязычные словари русского, азербайджанского и английского языков.

Методы исследования – метод сравнительного анализа и описательный метод.

Апробация диссертации. Об основных результатах исследования регулярно докладывалось на заседаниях кафедры азербайджанского языка Гянджинского Государственного Университета. По теме диссертации были опубликованы 6 (шесть) научных статей, в том числе 1 (одна) в Алматы и 1 (одна) в Нальчике.

Структура диссертации. Диссертация состоит из «Введения», трех глав, «Заключения» и списка использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во «**Введении**» обосновываются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы; даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах, источниках, методах исследования, об апробации и структуре диссертации.

В **первой главе диссертации** «Омофоны» на основе конкретного фактического материала проводится сравнительный анализ омофонов в русском, азербайджанском и английском языках. В самом деле, живые позиционные чередования звуков, действующие в русском, Азербайджанском и английском языках, продоят к совпадению слов в отдельных формах.

Рассмотрим конкретные примера 1. Оглушение звонких согласных в конце слова:

д-т: бод– (единица скорости телеграфирования) – бот (гребное парусное или моторное мореходное судно для перевозок, рыболовного промысла и других целей; зонд – зонт; код – кот; лад-лат «денежная единица Латвии»; молод-молот; плод – плот; под¹ «элемент конструкции печи» – под² (предлог) – пот; пруд – прут; спид-спит; труд – трут; пядь – пять; чад – чат;

d-t ad-at; od-ot; yad-yat; zad-zat

v-f: ov-of

з-с: в конце слова без – бес; глаз – глас

z-s: baz-bas; dərz-dərs; miz-mis

г-к: дог – док; луг – лук; мог – мок

g-x, g-h, : ag– ah; bag – бах

Одинаковое произнесение шипящих с **ь** или без **ь** в конце слова: плач – плачь; туш – тушь

с-ç: ac-aç; biç-biç; qıç-qıç

2. Неразличение гласных **о** и **а**, **е** и **и** **а** и **и**, **е** и **я**, **у** и **ю** в безударном положении в русском языке: **о-а:** барон – борон; волы – валы; валюта – валюта; **е-и:** будит – будет; ели – еле; катет – катит; леса – лиса; поседел – посидел; **а-и:** частота – чистота; **е-я:** разредить – разрядить

3. Непроизнесение одного из удвоенных согласных: в начале слова (в русском языке): ссора-сора; ссоры – соры «замкнутые впадины в

пустынях»; в середине слова: расстрел – растрел (в горном деле); в конце слова: в русском языке: бал – балл; бос – босс; краб – крабб

В английском языке: [bʌt]: but «1. но 2. только лишь. 3. кро-ме, за исключением. 4. однако, тем не менее» – butt¹ «1. большая бочка (для вина, пива), 2. бочка (как мера емкости ≈ 490,96 л.)» – butt² «1. стрельбищный вал. 2. стрельбище, полигон. 3. цель, мишень 4. предмет насмешек» – butt³ «1. толстый конец (чего-либо); торец, комель (дерева; приклад (ружья) 2. разг. окурок. 3. разг. сигарета – butt⁴ «1. удар (головой, рогами). 2. притык; стык. 3. петля, навес (двери)».

Как видно из приведенного примера, данный ряд омофонов представлен сразу 5 единицами.

[bʌz]: buz «старо!, слышали!» -buzz¹ «1. жужжание; гул (голосов). 2. слухи, молва. 3. разг. телефонный звонок. to buzz «1. жужжать, гудеть. 2. лететь на бреющем полете (о самолете). 3. бросать, швырять. 4. распространять слухи. 5. носиться (о слухах). 6. разг. звонить по телефону» – buzz² «осушать, выпивать (бутылку, стакан) до последней капли»; [in]: in – предлог: «в, на, у» – inn «гостиница; постоялый двор».

Особо хотелось бы выделить следующие омофоны: [rɑ:]: par¹ «1. равенство. 2. экон. паритет. 3. номинальная цена, номинал. 4. нормальное состояние» – par² «(сокращ. от paragraph) разг. газетная заметка» – parг «молодой лосось».

Как видно, наличие удвоенного г в конце слова parг не влияет на произношение слова и все рассмотренные в данном примере омофоны произносятся одинаково.

Омофоны могут также возникнуть в речи в результате ассимиляции, например: в русском языке: водиться – водица; дивиться – девица; косится – косица и т.д.

В азербайджанском языке: məhɜ - məs; səhv - səf; yatsın - yazsın и т.д.

Большинство омонимов в английском языке образовалось вследствие случайного совпадения формы при фонетических изменениях и заимствованиях, а также в результате компрессии словосочетаний и при конверсии.

[ɔ:rəl]: **aural** “1. ушной. 2. слуховой; aural impression “слуховое восприятие” – **oral** “1. устный; словесный. 2. медиц. стоматический. 3. разг. устный экзамен”;

[ɔ]: **awe** “1.(благоговейный) страх, трепет, благоговение” – **oar** “весло; 2. гребец” – **or**¹ “или” **or**² – “заботой или желтый цвет” – **ore** “1. руда. 2. поэт. драгоценный металл”.

Как видно, данный ряд представлен сразу 4 омофонами, причем один из них – **or** является лексическим омонимом.

Таким образом, наблюдения над омофонами в английском языке позволили прийти к следующим выводам: наличие омофонов в английском языке обусловлено конкретными фонетическими законами, связанными:

1) с одинаковым произношением разных гласных или сочетаний разных гласных в определенной позиции; 2) с одинаковым произношением разных согласных в определенной позиции; 3) с одинаковым произношением одновременно и разных согласных, и разных гласных или сочетаний гласных в определенной позиции; 4) непроизнесением: а) начального согласного; б) второго согласного.

Особо хотелось бы выделить и следующую разновидность омофонов. Следует отметить, что в русском языке появляются омонимы и как результат совпадения вновь образованной аббревиатуры с давно известным полнозначным словом. Например, **аист** – «перелетная птица» и **АИСТ** – «автоматическая информационная станция»; **Амур** – «река» и **АМУР** – «автоматическая машина управления и регулирования».

Конечно, в возникновении омофонов можно наглядно видеть результаты воздействия на лексическую систему языка закономерностей фонологического уровня.¹

Следует отметить, что омофоны используются мастерами слова как особое стилистическое средство. На них нередко строятся речевые каламбуры.²

Во второй главе «Омографы» всесторонне исследуются омографы в русском, азербайджанском и английском языках:

Одной из основных причин возникновения омографов в русском и азербайджанском языках является различное ударение: замо́к – замо́к, а́тлас – атла́с; gəlin – gəlin, álma – alma и т.д. (В английском языке таких примеров по сравнению с русским и азербайджанским языками меньше. Подробнее об этом будет говориться ниже).

¹ Калишан Е. Омонимия производных слов в русском языке. Познань, 1997, 146 с.

² Seyidova S.M. M.P.Vaqifin şeirlərində çoxmənalı sözlər və omonimlər // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 1, 2009, s. 17-22.

Следует отметить, что в русском языке омографы возникают и за счет того, что в текстах обычно не проставляют точки над ё, например: небо (не́бо и нёбо), поем (поём и поём), заем (заём и заём), берет (берёт и берёт), осел (осёл и осёл). Омографы другого типа в русском языке весьма редки. Иногда они возникают из-за различного прочтения буквы ч: У него, сердечного, сердечная болезнь или Конечно, это множество конечно (оба раза в первом случае звук [ш], во втором – [ч']). Словоформы *теста*, *тесту*, *тестом*, *в тесте* могут относиться к разным словам и в связи с этим по-разному читаться: пирожки из слоеного *теста* (с мягким первым т), результаты психологи-ческого *теста* (с твердым т). Омографична форма *полого*. Буква г читается как [в], если это форма родительного падежа прилагательного *полюй*, и как [г], если это наречие. Правда, произношение этих омографов различается еще и ударением.

Омографы, которые совпадают в написании во всех формах слова, можно назвать лексическими омографами: *орган* – *орган*, *безобразный* – *безобразный*. Гораздо чаще омографы совпадают лишь в отдельных формах, их можно назвать грамматическими омографами. Так же, как и омоформы, грамматические омографы бывают трех видов.

Грамматические омографы — формы одного слова: все – всё, больша́я – бо́льшая. Часто различаются лишь ударением формы род. падежа ед. числа и им. падежа множественного числа существительных: *сте́ны* – *сте́ны*, *па́спорта* – *па́спортá*, *горо́да* – *города́*, *дома́* – *дома́*, *учи́теля* – *учи́теля*, *пи́сьма* – *пи́сьма*, *о́кна* – *о́кна*. Могут быть омографичными и другие формы существительных: *к ле́су* (дат. п.) – *в лесу́* (пр. п.), *по са́ду* (дат. п.) – *в саду́* (пр. п.). Нередки случаи различия в ударении глагольных форм 2 лица множественного числа повелительного наклонения и настоящего времени изъявительного наклонения: *вози́те* – *во́зите*, *ды́шите* – *ды́шите*, *носи́те* – *но́сите*, *проси́те* – *про́сите*, *смотри́те* – *смо́трите*, *ходи́те* – *хо́дите*.

Грамматические омографы — формы родственных слов: *вырезать* – *выреза́ть*, *нарезать* – *нареза́ть*, *высыпать* – *высыпа́ть*, *всыпать* – *всыпа́ть* (здесь ударением различаются глаголы совершенного и несовершенного вида), *жа́ра* – *жара́*, *жа́ркое* – *жарко́е* (переход прилагательного в существительное).

Грамматические омографы — формы неродственных слов. Эта разновидность наиболее распространена. Такие омографы могут относиться как к одной части речи, так и к разным, например: *кружки*

– кру́жки, бе́лок – бело́к, желе́за – железа́, трусо́в – трусо́в, по́лам – полам, по́ра – по́ра (существительные); пи́ли – пи́ли, пошло́ – пошло́ (глаголы); ве́сти – ве́сти, се́ло – се́ло, сме́ло – сме́ло, ко́пи – ко́пи (существительное – глагол); доро́га – доро́га (существительное – краткое прилагательное), со́рок – со́рок (существительное – числительное).

Как показали наблюдения, различия между омографами в сравниваемых языках заключаются в следующем:

В русском языке оба омографа могут относиться к одной и той же части речи:

существительные: а́тлас – атла́с, ви́дение – видéние, ви́ски – виски́, за́мок – замо́к, му́ка – мука́, о́рган – о́рган, хло́пок – хлопóк;

прилагательные: безо́бразный – безо́бразный;

глаголы: запа́хнуть – запа́хнутъ, засы́пать – засыпа́ть.

В русском и азербайджанском языках имеется большое количество омографов, являющихся совпадением форм слов разных частей речи. Поскольку они произносятся неодинаково (с разным ударением), мы относим их не к омоформам, а к омографам. Омоформы же, как известно, произносятся одинаково.

Го́ря – горя́ , доро́гой – доро́гой, мо́ли – моли́ , приста́в – приста́в, разде́ли – раздели; alma-alma, bǝzǝn-bǝzǝn.

Как видно из приведенных примеров, в азербайджанском языке значительное количество омографов возникает за счет аффиксов *-ma⁴* и *-in⁴*, которые являются как формооб-разующими, так и словообразовательными.¹ Так, с их помощью в азербайджанском языке образуется повелительное наклонение: отрицательная форма – аффикс *-ma²*, например: bǝlmə – не дели, sərtmə – не сыпь, dönmə – не оборачивайся, hötmə – не плети и т.д.; аффикс *-in⁴*: qalın – останьтесь, dərin – сорвите, satın – продайте, qoşun – присоедините и т. д.

Кроме того, с помощью аффиксов *-ma⁴* и *-in⁴* образуются существительные: vurma – умножение, burma – закручивание, əktmə – сеяние, bolmə – деление, отдел и т.д.

В русском языке, в отличие от азербайджанского и английского языков, имеются омографы, возникшие в результате совпадения:

¹ См.: Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008, s. 170-171.

1) *разных форм одного и того же слова.* Один из омографов является существительным в единственном числе в родительном падеже, другой – этим же существительным во множественном числе именительном падеже. Соответственно, они произносятся с разным ударением. Рассмотрим конкретные примеры: бе́га – бега́, бе́рега – берега́, глаза – глаза́, д́вери – д́вери, земли – зéмли.

2) *разных форм слов одной и той же части речи.* Поскольку они отличаются ударением, мы также относим их не к омоформам, а к омографам. Рассмотрим конкретные при-меры: бе́лок – бело́к; во́рон – воро́н; ви́лок – вило́к; гво́здики – гвозди́ки; жа́ра – жара́; капе́ль – капель; па́ли – пали.

Таким образом, как видно из вышеприведенных примеров, и в русском, и в азербайджанском языке омографы появились как следствие существующих правил написания и произношения слов.

В английском языке, в отличие от русского и азербайджанского, нет такого большого количества омографов, различающихся ударением. Все имеющиеся в английском языке омографы отличаются лишь произношением и, естественно, значением (т.е. один и тот же гласный или согласный звук произносится совершенно по разному). Исключение составляют лишь несколько слов, различающихся и ударением. Рассмотрим их в отдельности: **desert** ['dezət] – ударение падает на первый слог – «1. пустыня. 2. необитаемое пустынное место. 3. скучная тема, работа и т. п. – **desert** [di'zə:t] – ударение падает на второй слог – «1. заслуга; 2. заслуженное (в хорошем или дурном смысле); награда». Глагол **to desert** «1. покидать, оставлять; бросать (семью). 2. воен. дезертировать».

В отдельную группу нами выделяются омографы, представляющие, на наш взгляд, особый интерес. Так, в зависимости от того, в функции какой именно части речи выступает одно и то же слово–существительного, прилага-тельного, глагола – меняется его: – ударение; – и ударение, и произношение; – произношение.

excerpt ['eksə:pt] «1. отрывок, выдержка. 2. (отдельный) оттиск» – **to excerpt** [ex'sə:pt] «выбирать (отрывки), делать выдержки, подбирать цитаты»;

export ['ekspɔ:t] «1. экспорт, вывоз. 2. предмет вывоза. 3. (обычно во множ. числе) общее количество, общая сумма вывоза» – **to export** [eks'pɔ:t] «экспортировать, вывозить (това-ры)»;

invalid ['invəlɪd] «инвалид; больной» – **invalid**¹ ['invəlɪd] «1. боль-ной; нетрудоспособный. 2. предназначенный для больных: an invalid

diet «диета для больного»; invalid food «диетическое питание»; invalid² [in'vælid] «1. не имеющий законной силы, недействительный: to declare a marriage invalid «расторгнуть брак»; 2. необоснованный» – to invalid [invə'li:d] «1. делать (ся) инвалидом. 2. освобождать(ся) от военной службы по инвалидности»;

progress ['prəʊgrəs] «1. прогресс, развитие; движение вперед. 2. достижения, успехи. 3. течение, ход, развитие. 4. прод-вижение. 5. редко: странствие, путешествие. 6. истор. путешествие короля по стране» – to progress [prou'gres] «1. прогрессировать, развиваться; совершенствоваться. 2. продвигаться вперед. 3. делать успехи».

Как видно из примеров, рассмотренных в данной группе, в существительных ударение падает на первый слог, а в глаголах и прилагательных — на последний слог (за исключением слова invalid). Эти омографы отличаются не только произношением, но и ударением. Остальные же омографы различаются произношением, либо и произношением, и ударением. Такие омографы называются гетеронимами.¹ *Гетеронимы* – это одна из разновидностей омографов. Это слова, которые пишутся одинаково, но различаются по значению и произношению. Все гетеронимы – это омографы, но не все омографы являются гетеронимами. Многие гетеронимы близки по значению (особенно это касается существительных и глаголов, которые пишутся одинаково, но по-разному произносятся), тогда как другие не имеют друг к другу никакого отношения. Иногда слово может изменять свое значение и произношение, в зависимости от того, как пишется первая буква – заглавной или нет. Такие слова также относят к гетеронимам.

August ['ɔ:gəst] «август» – **august** [ɔ:gʌst] «1. величественный. 2. августейший».

Job [dʒɔʊb] «1. библ. Иоб. 2. многострадальный, терпеливый человек» – **job** [dʒɒb] «1. работа, труд; сдельная работа. 2. разг. место, служба. 3. задание, урок. 4. использование своего положения в личных целях. 5. лошадь или экипаж, взятые напрокат. 6. деталь, изделие, обрабатываемый предмет».

Lyra [laɪərə] «астрон. Лира (название созвездия)» – **lyre** [laɪə] «лира».

¹ Гильбург А.М. К вопросу о классификации омонимов // Славянские духовные традиции Сибири. Материалы общероссийской научно-практической конференции. Культура и просвещение, философия и история, язык и литература. Тюмень, 2000, с. 27-28.

Рассмотрим теперь примеры омографов, различающихся произношением: **aged** [eid₃d] – форма прошедшего времени от глагола **to age** «1. стареть. 2. старить. 3. техн. подвергать старению» – **aged** [eid₃id] «старый, пожилой, состарившийся».

bass¹ [bæs] «окунь» – **bass**² [bæs] «американская липа» – **bass**³ [beis] «бас».

caller [kɔ:lə] «1. гость; посетитель. 2. выкликающий имена во время переключки. 3. тот, кто звонит по телефону». – **caller** [kælə] «1. свежий. 2. прохладный (о ветре, погоде)».

formate [fɔ:'meit] «авиаци. лететь строем» – **formate** [ˈfɔ: mit] «хим. соль муравьиной кислоты».

Весьма интересен следующий ряд омографов, включающий три единицы:

wound [wu:nd] «1. рана, ранение. 2. обида, оскорбление; ущерб». глагол **to wound** «1. ранить. 2. причинить боль, задеть» – **wound**² [waund] «форма прошедшего времени от вышеприведенного глагола **to wind** – **wound**³ [waund] «форма прошедшего времени от вышеприведенного глагола **to wind**²».

Таким образом, омографы широко представлены в русском, в азербайджанском и английском языках. Главные различия заключаются в следующем:

— в русском и азербайджанском языках омографы различаются ударением и семантикой;

— в английском языке все омографы различаются произношением и семантикой за исключением нескольких слов, которые различаются и ударением;

— в русском языке есть омографы, представляющие собой разные формы одного и того же слова, произносящиеся с разным ударением.

В третьей главе «Омоформы» в сравнительном аспекте подробно анализируются омоформы в русском, азербайджанском и английском языках.

Как известно, омоформы – совпадающие по звучанию (и написанию), но не по смыслу формы отдельных слов, отличающихся другими своими формами. В отличие от омофонов и омографов, появившихся в результате случайных в семантическом плане совпадений, омоформы в определенной своей части, как справедливо указывает Д.Н.Шмелёв, «отражают собственно семантические процессы, как происходившие в языке в глубокой древности, так и происходящие и в настоящее время. Так, некоторая часть издавна

существующих в русском языке омоформ объясняется так называемой конверсией, которая заключается в том, что слово одной части речи начинает употребляться в функции другой части речи, следуя при этом и словоизменительным особенностям последней. Если подобное употребление слова закрепляется в языке, можно говорить о возникновении нового слова, а если наряду с ним продолжает существовать и старое, язык может пополниться омоформами».¹

Как показали наши наблюдения, омоформы, имеющиеся в русском, азербайджанском и английском языках, могут быть сгруппированы следующим образом:

в русском языке:

1) одна из омоформ является глаголом в повелительном наклонении, другая существительным, местоимением, числительным: вой – волчий *вой*; лишай – *лишай* – термин для обозначения заболеваний кожи различной этимологии; клей – канцелярский *клей*; крой – *крой* платья; покрой – *покрой* ткани; лай – собачий *лай*;

2) одна из омоформ является глаголом в определенном времени, лице, (или инфинитивом), другая – существительным, числительным в определенном падеже, числе. Ср.: она *белила* потолок – актриса нанесла на лицо *белила*; *берегу* письма брата – на левом *берегу*; *блесну* знаниями – поймаю рыбу на *блесну*; он *гнёт* спину – *гнёт*; *гну* провод – антилопа *гну*; она *мыла* посуду – нет *мыла*; пальто *жало* – *жало* змеи; они *стали* врагами – свойства *стали*;

3) одна из омоформ является деепричастием, другая – существительным в определенном падеже: *воя* от боли – не слышно волчьего *воя*; *застав* его на месте преступления –несколько пограничных *застав*; *роя* яму – пчелиного *роя*; *душа* (форма деепричастия от глагола душисть) –*душа* ушла в пятки;

4) одна из омоформ является прилагательным (в полной или краткой форме), другая – существительным в определенном падеже: он весь *бел* от злости – *бел* (в математике: логарифмическая единица отношения двух величин); он от рождения *косой* –размахивал *косой*¹ (сельхоз орудие), она гордится своей *косой*² (о волосах);

5) одна из омоформ является наречием, другая – существительным: он *зло* посмотрел на меня – *зло* не должно торжествовать; он *лихо* вскочил на коня – не буди *лихо* пока тихо;

¹ Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. М., Наука, 1977, с. 67.

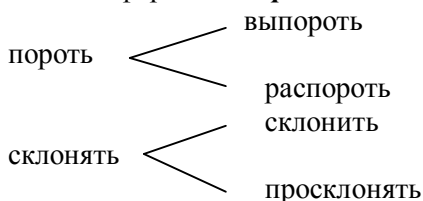
б) совпадение форм разных глаголов: *вели* ему прийти – его *вели* за руки; во вторник я *лечу* в Мадрид – я его *лечу* травами; *пою* песню – *пою* коня.

В особую группу следует выделить омоформы, возникшие в результате совпадения форм одного из видов разных глаголов:

а) совпадение форм **совершенного вида** разных глаголов:

б) совпадение форм **несовершенного вида** разных глаголов:

Не менее интересную, на наш взгляд, группу составляют омоформы, возникшие в результате совпадения залоговой формы одного глагола с другим глаголом:

*мешаться*¹ – 1. быть препятствием, помехой в чем-либо: Сабля мешалась под ногами. 2. непрошено принимать участие в чем-либо, вмешиваться во что-либо: Вам не следует мешаться в чужие дела.

*мешаться*² – 1. соединяться, сливаться с чем-либо: Аромат цветов мешался с запахом травы // Утрачивая отчетливость, сливаться в одну массу: В глазах у меня начинают мешаться и расплываться предметы. 2. приходить в беспорядок, путаться // утрачивать ясность, становиться непонятным, сбивчивым (о мыслях, речи): Мысли мешались в его голове .

*мешаться*³ – страдательный залог глагола *мешать* в значении: 1. перемешивать, размешивать при помощи ложки, мешалки: масса мешается деревянной ложкой. 2. смешать: табак мешается с овсяным цветом.

7) совпадение разных форм одного и того же существительного женского рода во множественном числе и родительном падеже. Данная группа омоформ является многочисленной. Рассмотрим

некоторые примеры: березы, были, долины, ели, жабы, каши, кошки, шуки, ямы и др.

8) Особый интерес, на наш взгляд, представляют также омоформы, одна из которых является глаголом в прошедшем времени женского рода (также среднего рода), а другая – существительным общего рода: воротила – воротила – разг. тот, кто ворочает большими делами; делец; запевала – запевала – 1. певец, исполняющий запев, начинающий пение, подхватываемое хором. 2. перен. начинатель чего-либо, зачинщик.

В азербайджанском языке также имеется большое количество омоформ, одна из которых является глаголом в повелительном наклонении. Рассмотрим примеры по конкретным группам.

1) одна из омоформ является глаголом в повелительном наклонении, другая – существительным, прилагательным: аш «перейди, перевали» - аш «плов»; ат «брось» - ат «лошадь, конь»; багир «ори, реви» - багир «печень». ен «спустишь, сойди, слезь» – ен «ширина»; гәз «гуляй» – гәз «1. надрубка, зарубка (на столбе);

ал «1. купи. 2. возьми, получи. 3. отними, отбери. 4. займи» - ал «алый, пурпурный, румяный, красный»; сир «порви, разорви» – сир «1. дикорастущий, непривитый. 2. визгливый: сир сәс «визгливый голос»; дүз «1. расставь; разложи; выстрой. 2. нанизывай»-дүз «1. прямой. 2. верный, правильный. 3. честный. 4. точный. 5. ровный, плоский»;

2) одна из омоформ является числительным. Следует отметить, что в азербайджанском языке, в отличие от русского и английского языков, имеется большое количество омоформ, одна из которых является числительным. Так, в русском языке только один пример – слово «три» и его форма «трём». В азербайджанском же языке количество таких омоформ больше. Ср.: altı«6» –altı «1. существительное: низ чего-либо: evin altı. 2. дно»;birə– дательный падеж слова bir«1» - birə «блоха»;birdən– исходный падеж слова bir«1» –birdən «наречие: 1. вдруг, неожиданно, внезапно. 2. немедленно, скоро, сразу. 3. разом, одновременно, вместе. 4. в значении усилительной частицы: а если, а что, если: Birdən gəlmədi? «А что, если не придет?»).

qırx«40» - qırx«побрей, брей»; qırxa– дательный падеж слова qırx«40» –qırxa– желательное наклонение глагола qırxmaq «брить» qırxın– родительный падеж слова qırx «40» - qırxın«1. стрижка овец. 2. настриг».

Весьма интересно, что этот пример также входит в ряд омографов. Ср.: *qırxın* «сорока» – *qırxın* «брейте, побрейте».

Интересные омоформы в разных падежах имеются у слова *on* «10» и местоимения *o* «он, она, оно». Примечательно, что эти омоформы совпадают во всех падежах, кроме именительного.

Интересные омоформы наблюдаются и в следующих случаях: *onluq* «десятка» – *onluq* – в разговорной речи: *onluq deyil* «ему/ей не по силам; не в его/ее компетенции». *Oonadək* «до десяти» – *onadək* «до того, дотоле». *Onlarca* «десятками» – *onlarca* «по их мнению».

ücün – родительный падеж слова *üs* «3» – *ücün* «для; ради».

əlli «50» – *əlli* – **I прилагательное**: «1. с сильной рукой. 2. живой, растропный, проворный. **II наречие**: «живо, расторопно, проворно: *əlli tərərntək* «действовать живо»; *əlli işləmək* «работать расторопно» и т.д.

Таким образом, как видно из вышеприведенных примеров, в азербайджанском языке имеется достаточное количество омоформ, одной из которых являются числительные: 1, 3, 6, 10, 40, 50, 1000.

В английском языке, в отличие от азербайджанского и русского, среди омоформ нет числительных. Числительные встречаются лишь среди омофонов.

3) одна из омоформ является глаголом в определенном лице в **желательном наклонении**, другая – существительным в определенном падеже: *alaq* – от глагола *almaq* (1 лицо, мн.ч) «купить» – *alaq* «1. сорняк, бурьян. 2. полка, прополка»; *bilək* – от глагола *bilmək* (1 лицо, множ.ч.) «знать» – *bilək* «запястье»; прилагательным: *ala* – от глагола *almaq* (3 лицо, ед. ч.) «1. купить, приобретать. 2. принимать, брать, взять. 3. отнимать. 3. взимать, взыскать» – *ala* «1. пестрый, разноцветный. 2. разношерстный. 3. пятнистый, пегий, исизый, серо-бурый, темно-серый»;

4) Нами выявлены весьма интересные примеры, где одна из омоформ является глаголом в **условном наклонении**, а другая – существительным. Данная группа малочисленная: *bursa* «если скрутит, закружит; завьет; повернет» – *bursa*¹ «бурса – сорт шелковой материи кустарной продукции», *bursa*² «биржа»; *dərsə* «если совет» – *dərsə* – дательный падеж слова *dərs* «урок»;

5) Одна из омоформ является глаголом в определенном лице, времени или инфинитивом, другая – существительным, прилагательным. *açar* «откроет» – *açar* «ключ»; *damar* «закапает, будет

капать» –damar «жила, кровеносный сосуд»; dərdi «сорвал» –dərdi – родительный падеж слова dərd «горе, скорбь, кручина»; qonur «1. садится (о птицах, насекомых), 2. оседать, осесть» – qonur «бурый»;

6) Омоформы, возникшие в результате совпадения падежных форм существительных: ana «мать» – ana – дательный падеж слова an «миг, мгновение»; arxa «спина» – arxa – дательный падеж слова arx «арык, канава, канавка, канал: suyu arxa axitmaq «пустить воду в арык»; bala«1. дитя, ребенок. 2. детеныш» –bala¹ – дательный падеж слова bal¹ «мед»:Bala söz yoxdur! Мед выше всяческих похвал! –bala² – дательный падеж слова bal² «бал»: Məni bala dəvət etdilər. «Меня пригласили на бал». –bala³ – дательный падеж слова bal² «балл»;

7) омоформы, возникшие в результате совпадения форм существительных и прилагательных: dərin «твоя кожа» – dərin «глубокий»; gülə– винительный падеж слова gül «цветок» – gülü«калый, ярко-красный»; iti– винительный падеж слова it «собака»; – iti «острый».

8) Омоформы, возникшие в результате совпадения форм: существительного и наречия, существительного и местоимения, существительного и частицы: сущ. belə – дательный падеж слова bel «1. спина. 2. талия. 3. поясница» – наречие belə– 1. употребляется с местом, указывающим направление – сюда, в эту сторону; туда, в ту сторону: Mən belə gedirəm «Я иду в ту сторону». 2. в сочетаниях:bunda,bu gündən: bu gümdən belə «с сегодняшнего дня»; сущ. Belə– дательный падеж слова bel– местоимение belə 1. «такой»: Belə adamlar «такие люди». 2. такой же: Belə günlərin birində «В один из таких же дней». 3. в сочетании с bir: belə bir «подобный, такого рода»;

9) Одна из омоформ является причастием, другая – существительным, прилагательным: alışan «воспламеняющийся» –alışan «ботан. ясенец (эфироносное растение семейства рутовых)»; düzən «расставляющий; выстраивающий; нанизывающий» – düzən «1. равнина. 2. ширь, простор»;

10) В особую группу выделяются омоформы, являющиеся разными формами одного и того же глагола. В русском языке, как это было рассмотрено выше, имеются омоформы, представляющие собой разные формы одного и того же существительного (например: корзины - родительный падеж ед. ч., корзины – форма множ. числа

слова корзина и др.). В азербайджанском языке такие омоформы являются разными формами одного и того же глагола:

повелительное наклонение, 2 л., ед. ч.	настоящее время, 3 л., ед. ч.
artir «увеличь; прибавь; умножь» itir «теряй, потеряй» yetir «доставь; передай; вырасти; успеи»	artir «увеличивается; прибавляется» itir «теряется» yetir «зреет, поспекает»

11) Наиболее многочисленную группу представляют омоформы, образовавшиеся в результате совпадения формы повелительного наклонения глагола 1 лица ед. ч. и производного от этого же глагола существительного в именительном падеже: alım – от глагола almaq «купить» – alım «1. то, что подлежит сбору. 2. охалка»; açım – от глагола açmaq «открыть, раскрыть» – açım «1. открытие, раскрытие. 2. биол. створка»; bölüm – от глагола bölmək «делить, разделить» – bölüm «1. деление, разделение. 2. часть, кусок».

Как видно из вышерассмотренных примеров, и в русском, и в азербайджанском языке имеется значительное количество разнообразных омоформ, классифицирующихся по разным группам.

В английском же языке, в отличие от русского и азербайджанского языков, такого разнообразия групп нет.¹ Как показали наши наблюдения, омоформы в английском языке могут быть разделены на две группы:

1. Омоформы, возникшие в результате совпадения формы прошедшего и перфектного времени неправильных глаголов с существительным, прилагательным, глаголом (в инфинитиве).

bad – форма прошедшего и перфектного времени глагола to bid «предлагать цену (обычно на аукционе)» - bad «плохой»; crew – форма прошедшего времени глагола to crow «1. кукарекать. 2. издавать радостные звуки (о детях); ликовать» – crew «1. судовая команда; экипаж (судна). 2. воен. оружейный или пулеметный расчет. 3. бригада или артель рабочих. 4. компания, шайка».

2. Омоформы, возникшие в результате совпадения форм 3 лица единственного числа глаголов в настоящем времени (the Present

¹ Jackendoff. Semantic and cognition. Cambridge, 1983, p.77

Indefinite Tense) и существительных во множественном числе: *mews* – от глагола *to mew*¹ «мяукать» – *mew*² «1. сажать в клетку. 2. сбрасывать рога (об олене) - *mews*¹ «чайки»; *mews*² «клетки (для сокола, ястреба)». *Mews*³ «конюшни; извозчий двор»; *riddles* – от глагола *to riddle* «1. говорить загадками. 2. разгадывать загадки» – *riddles* «1. решетка; сито. 2. экраны, щиты».

Весьма интересны и следующие омоформы: *better* «держачий пари» – *better* «лучше» – сравнительная степень от прилагательного *good* «хороший»; *cleaner* «1. уборщик, чистильщик. 2. средство для чистки» – *cleaner* «чище» – сравнительная степень от прилагательного *clean* «чистый, опрятный».

Есть также пример омоформ, в которых совпадают сравнительная степень прилагательного и глагол. *Lower* «ниже» – сравнительная степень от прилагательного *low* «низкий, невысокий» – *to lower* «1. спускать (шлюпку, парус, флаг); опускать (глаза). 2. снижать(ся) (о ценах, звуке и т.п.); уменьшать(ся). 3. унижать. 4. разжаловать. 5. понижать. 6. разг. наспех съесть, проглотить».

Таким образом, в английском языке имеются лишь два типа омоформ. В русском и в азербайджанском же языке имеется большее количество омоформ. Такое наличие в разных языках омофонов, омографов и омоформ позволяет говорить о неоднозначности языковых знаков.

Омофоны, омографы, омоформы широко используются в разных стилистических целях в русской, азербайджанской и английской литературе.¹

В «**Заключении**» обобщаются основные результаты и выводы исследования.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. О некоторых омофонах в русском, азербайджанском и английском языках. *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*(Elektron versiyası). Bakı, BDU 2006, № 6 (54), s. 21-23.

¹ Асланов В.И. Симультанно-текстовая омонимия в поэтической речи Кади Бурханедина// Тюркология, №1-4, 2000, с. 3-10; Терещенкова А.А. Каламбуры, в основе которых лежит обыгрывание омонимов. Смоленск, 1993, с. 10-12; Мəһəггəmovə R.C. *Mirzə Ələkbər sabirin söz dünyası*. Bakı., Nurlan, 2006, 324 s.; Dubenets E.M. *Modern English Lexicology (Course of Lectures)*. M., Moscow State Teacher Training University Publishers. 2004, p. 17-31

2. Сравнительное исследование некоторых омографов в русском, азербайджанском и английском языках. ADU, Elmi Xəbərlər. Bakı, 2007, № 2/2007, s. 129-133.

3. Сравнительное исследование омоформ (на материале русского и азербайджанского языков). АМЕА, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. Bakı, 2007, № 5, s. 318-337.

4. Гетеронимы как разновидность омографов (на материале английского и русского языков). Министерства Образования «Науки Российской Федерации. Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Кабардино-Балкарский Государственной Университет им. Х.М.Бербакова». Национальные образы мира в художественной культуре. Тексты материалов Международной конференции. Нальчик, Каб. Балк. Университет, 2006, стр. 261-263.

5. Сравнительное исследование некоторых омоформ (на материале азербайджанского и английского языков). Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Вестник Каз.НУ. Серия филологическая. Алматы, 2011, № 1 (13). стр. 98-103.

6. Стилистические функции омофонов, омографов и омоформ (на материале русского, азербайджанского и английского языков). Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal (Elektron versiyası). BDU, Bakı, 2011, s. 38-42.

7. Развитие омонимии в современном английском языке Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Том 25 (64) . № 2, ч.2 Филология. Социальные коммуникации, Симферополь 2012.

8. Совпадение слов в отдельных формах в Русском , Азербайджанском и Английском языках. Культура как основной потенциал формирования положительного имиджа Кавказа. Материалы Международной научно-практической конференции 25-26 октября 2012 года, Пятигорск 2012.

**Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində omofonlar,
omograflar və omoformlar**

XÜLASƏ

Dissertasiya “Giriş”, üç fəsil, “Nəticə” və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

“Giriş”də mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılır, dissertasiyanın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat mənbələri və metodları, dissertasiyanın aprobeiasiyası və quruluşu barədə məlumat verilir.

“Omofonlar” adlanan birinci fəsildə konkret faktiki material əsasında Azərbaycan, rus və ingilis dillərindəki omofonların hərtərəfli təhlili aparılır. Onların orijinal xüsusiyyətləri aşkar edilir; bədii ədəbiyyatda onlardan üslubi vasitələr qismində qeyd edilir

İkinci fəsildə rus, Azərbaycan və ingilis dillərində omograflar hərtərəfli araşdırılır; onların yaranma-meydana gəlmə səbəbləri göstərilir; oxşar və fərqli cəhətləri aşkar edilir; qrammatik əlamətlərə görə qruplaşdırmalar aparılır.

Üçüncü fəsildə faktiki material əsasında Azərbaycan, ingilis və rus dillərində omoformlar ətraflı şəkildə təhlil edilir, qrammatik əlamətlərə görə qruplaşmalar aparılır; oxşarlıq və fərqlər aşkar edilir; daha çoxsaylı tərkibə malik qruplar göstərilir.

Nəticədə, tədqiqatın əsas nəticə və yekunları ümumiləşdirilir.

**Homophones, homographs and homoforms
in the Azerbaijani, English and Russian languages**

SUMMARY

The dissertation consists of “Introduction”, three chapters, “Conclusion” and bibliography.

In “Introduction” are substantiated the urgency of the subject, the scientific novelty, theoretical and practical significance of the research, is given the information about the object, subject, sources and methods, main purpose and tasks of the research, about the appraisal and structure of the dissertation.

In the first chapter on the numerous material of three languages are analysed the homophones, their original peculiarities. The comparative research makes it possible to reveal their similarity and difference. Such factors as pronunciation is appreciated.

The second chapter deals with the homographs in the compared languages. On the basis of the numerous facts are classified and thoroughly analysed the homographs in these languages; are revealed and explained their similar and distinctive features, such an important factor as stress and its role.

The third chapter is dedicated to the different types of homoforms. The most important grammatical and morphological factors that influence the homophorms are taken into consideration during the comparative analysis.

There are a lot of different paragraphs, tables and schemes that contain the most interesting and significant factors and examples. It is also emphasized that homophones, homographs and homoforms are widely used in belles-lettres and they form the different stylistic figures (pun, comic effect etc).

In “Conclusion” are generalized the main results of the research.

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

BAYRAMOVA KÖNÜL ZAKİR QIZI

**AZƏRBAYCAN, İNGİLİS VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ OMOFONLAR,
OMOQRAFLAR VƏ OMOFORMLAR**

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

25

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbərlər: **Sevinc Abbasqulu qızı Məhərrəmovə**
filologiya elmləri doktoru, professor

Telman Ziyatxan oğlu Quliyev
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **Çingiz Məmməd oğlu Qaraşarlı**
filologiya elmləri doktoru, professor

Amil Müzəffər oğlu Cəfərov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Bakı Slavyan Universiteti Müasir Azərbaycan dili, Ümumi dilçilik və İngilis filologiyası, Ümumi və Rus dilçiliyi kafedraları**

Müdafiə “_21/10_” 2014-cü il tarixdə saat _____-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, Az 370143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «_____» _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müqayisəli-kontrastiv tədqiqatlar sahəsinin son onilliklərdə müşahidə edilən dərəcədə genişlənməsi müqayisə edilən dillərin və dil sisteminin bu və ya digər hissəsinə uyğun olaraq-təhlili metodlarının dəqiqləşdirilməsi məsələsini ön plana çəkir. Əgər yaxın keçmişdə tədqiqatların və dissertasiyaların böyük əksəriyyəti müqayisəli fonetik və qrammatika sahələrinə toxunurdusa, hazırda leksikologiya, semasiologiya, söz yaradıcılığı və üslubiyyat şöbələri istər qohum, istərsə də qohum olmayan müxtəlif dillərin materiallarının kontrastiv müqayisəsinə müraciət edir.

Qohum olmayan dillərin araşdırılması zamanı müqayisə sistem səviyyəsində aparılır. Çünki mövcud oxşarlıq və fərqlər asanlıqla aşkarlanır. Genetik cəhətdən qohum dillərin müqayisəsi zamanı isə fərqlər dərin səviyyədə, yəni sistemyaradıcı komponentlərin işləməsi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması sayəsində aşkarlanır.

Kontrastiv linqvistikadakı yeni istiqamətlər kontrastiv problematikanın elmi axtarışlarında funksional elementin xüsusi çəkisinin getdikcə artması ilə izah edilir.

Məlum olduğu üzrə son zamanlar Azərbaycan dilçiliyində Azərbaycan və rus, Azərbaycan və ingilis, Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin müqayisəli öyrənilməsi sahəsində xeyli iş görülmüşdür. Xüsusilə, bir sıra monoqrafiyalar, doktorluq və namizədlik disser-tasiyaları, məqalələr yazılmışdır.¹

¹ Мамедли А.М. Сопоставительный анализ русской и азербайджанской фразеологии. Баку, 1996; Джалилова Г.Б. Отрицательные и запретительные конструкции в азербайджанском и английском языках. Баку, 2001; Магеррамова С.А. Сравнительное исследование парадигматических отношений в лексической системе русского и азербайджанского языков. Баку, 2004; Cahangirov F.F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur semantik tədqiqi (müqayisəli-tipoloji tədqiqat). Bakı, 2006; Mamedova T.G. Консонантные сочетания и их морфологическая структура в современном русском и азербайджанском языках. Баку, 2007. Гурбанлы Г.М. Сравнительное исследование многозначной соматической лексики (на материале русского и азербайджанского языков. Баку, 2000; Тагиева М.Р. Фоно-семантический анализ собственных имен в разносистемных языках (на материале антропонимов). Баку, 2005; Əkbərova T.M. İngilis və Azərbaycan dillərində təknüvəli konstruksiyaların struktur-semantik təhlili. Bakı, 2006; Зиядова Л.В. Позиция ремы в актуальном членении предложения в английском и азербайджанском языках). Баку, 2006; Erdoğan N.Ə. Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində zərflərin müqayisəli sintaktik-semantik təhlili. Bakı, 2006; Гусейнова В.К. Категория утверждения/отрицания и система отрицательных предложений (на материале русского и азербайджанского языков). Баку, 2006; Бахшиева А.Ш. Идентичные модели паремиологических единиц в разносистемных языках (на материале русского, азербайджанского и английского языков). Баку, 2008; Аллахвердиева А.Э. Семантические и грамматические особенности глаголов горизонтального движения (на основе материалов английского и азербайджанского языков). Баку, 2009; Qasimova Z.Y. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində bitki adlarının struktur-funksional təhlili. Bakı, 2011; Байрамова А.М. Визуальная система глагола (на материале английского и русского языков. Баку, 2010 и др.

Tədqiqatlar sırasında prof. N.Vəliyevanın 2006-cı ildə nəşr edilmiş və tərkibində 30000-dən çox frazeoloji vahid olan “Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət” (Bakı, 2006) əsərini - xüsusilə qeyd etmək istərdik.

Tədqiqatlar, dissertasiyalar və avtoreferatlarla tanışlıq göstərir ki, dilçiliyin ən müxtəlif sahələrinin – fonetika, leksikologiya, frazeologiya, söz yaradıcılığı, morfologiya, sintaksis və mətn linqvistikasının kateqoriyaları müqayisə obyektinə kimi çıxış etmişlər. Bu dissertasiya işi isə Azərbaycan, rus, ingilis dillərinin materialları əsasında omofon, omoqraf və omofonların müqayisəli tədqiqatı təcrübəsindən ibarətdir. Leksik kateqoriya vahidlərinin sitemləşdirilməsi zamanı onun mərkəz və periferiyasını fərqləndirmək məqsəduyğundur. “Bu və ya digər kateqoriya münasibətlərinin xarakterik xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları özünü təsnifat quruluşunun mərkəzində daha parlaq büruzə verir. Periferiya istiqamətində-kateqoriyanın qarışıq hallarında zəifləyir”... “Omonimiya ilə qarışıq – yəni onun periferiyasında olan hallara aid dil vahidlərinin səsləşməsi, əsasən leksikadan çox qrammatikanın, söz yaradıcılığının, fonetikanın (qrafikanın) amilləri ilə müəyyən edilir”.¹

Məlum olduğu üzrə omonimiya çoxaspektlidir və hərtərəfli dilşünaslıq araşdırması tələb edir.

İki və ya daha artıq dilin müqayisəli tədqiqi zamanı öyrənilən obyektin bir dilin izolyasiya olunmuş vəziyyətdə araşdırılması zamanı nəzərə çarpmayan – bütün tərəfləri açılır. Beləliklə, müqayisə bu və ya digər tərəfin gizli cəhətlərinin aşkarlanmasına, leksik-semantik sisteminin meydana çıxarılmasına kömək edir. Bundan əlavə, dissertasiyanın aktuallığı linqvistikanın hazırkı inkişaf mərhələsindən, dillərin müqayisəli tədqiqinin önəmindən, habelə ölkə dilçiliyində və xarici dilçilikdə məhz Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofon, omoqraf və omofonların qarşılıqlı təhlilinə həsr edilmiş elmi işlərin olmamasından irəli gəlir. Omonimiya özü çox aspektlidir və hərtərəfli təhlil tələb edir.

Sözsüz ki, omonimiya problemi, onun semantikasının çoxtərəfli aspektləri uzun müddət ərzində tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Bu problemin öz yüksəliş və eniş (sönmə) dövrləri olub, ancaq ona olan marağın hər dəfə yenidən güclənməsi mərhələsində bu dil fenomeninin yeni hüdudları və aspektləri açılır.

Tədqiqat obyektinə.

¹ Современный русский язык. Под ред. В.А.Белошапковой. Издание третье, исправленное и дополненное. М., Азбуковник, 2003, с. 237-238.

Bu dissertasiya işi Azərbaycan, rus və ingilis dillərinin materialları əsasında omofon, omoqraf və omoformların tədqiqatı təcrübəsindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti tədqiq olunan mövzunun müşahidəsindən və təhlilindən əldə edilmiş nəticələrin ümumiləşdirilərək sistemləşdirilməsidir

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofon, omoqraf və omoformların müqayisəli təhlilinin aparılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı konkret məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

-dil nəzəriyyəsi, xüsusilə də leksikologiya dair əsas ədəbiyyat oxumaq, bununla da aparılan tədqiqatın ümumi prinsiplərinin müəyyənəşdirmək;

-Azərbaycan, rus və ingilis dillərinin mövcud lüğətlərindən omofon, omoqraf və omoformların seçimini aparmaq;

- lüğətlərdən seçilən materialı sistemləşdirmək;

-Azərbaycan, rus və ingilis dillərindəki omofon və omoqrafların müqayisəli təhlilini vermək;

-aparılan müqayisəli təhlilin nəticələri ümumiləşdirmək və yekun müddəalar şəklində təqdim etmək.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofon, omoqraf və omoformların müqayisəli tədqiqatından, fonetik və qrammatik amillərdə, onların bədii ədəbiyyatdakı üslubi istifadəsində fərq və oxşarlıqların aşkarlanmasından ibarətdir.

Belə ki, omonimiya sahəsindəki uzun müddətli tədqiqatlar leksik omonimiya üzərində cəmlənirdi ki, sonuncu da bu səbəbdən daha dolğun semasioloji və leksikoqrafik interpretasiya alıb. Dissertasiyada isə omofon, omoqraf və omoformlar üç müxtəlif sistemli dilin materiallarında müqayisəli təhlil edilir.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofon, omoqraf və omoformların aşkar edilməsindən, sistemləşdirilməsindən, təsvirindən, müqayisəli təhlilin nəticələrinin araşdırılması və ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti onun material və nəticələrindən leksikologiya, leksikoqrafiya, semasiologiya, dil nəzəriyyəsi, müqayisəli linqvistika üzrə tədqiqatların aparılmasından, ali məktəblər üçün ümumi və xüsusi kursların tərtib edilməsində istifadə olunmasından ibarətdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar :

a) omonimlərin müxtəlif növlərinin (omofon, omoqraf və omoformların) universallığının qəbul edilməsi, bu halın əvvəllər bir sıra

elmi işlərdəki kimi dilin “qüsür” və ya “xəstəliyi” kimi nəzərdən keçirilə bilməyəcəyi, onun fundamental xassələrindən biri olduğunu təsdiq etməyə imkan verir;

b) Azərbaycan və rus dillərində çoxlu sayda omoqraf var, ingilis dilində isə vurğusuna görə fərqlənən omoqrafların sayı çox azdır. İngilis dilində omoqraflar vurğusuna görə deyil, tələffüzünə görə fərqlənir;

c) Azərbaycan və ingilis dilləri rus dilinə nisbətən omofonlarla daha zəngindir;

d) ingilis dilində omofonların olması konkret fonetik qanunlardan (müxtəlif saitlərin və ya müxtəlif samitlərin birləşməsinin müəyyən pozisiyalarda eyni cür tələffüzündən; həm müxtəlif samitlərin, həm müxtəlif saitlərin və ya müəyyən pozisiyada saitlərin birləşməsinin eyni zamanda eyni cür tələffüzündən; birinci samitin və ya ikinci samitin tələffüz edilməməsindən) irəli gəlir;

e) Azərbaycan, rus və ingilis dillərində bədii ədəbiyyatda müxtəlif üslubi məqsədlərlə omofon, omoqraf və omofonlardan geniş istifadə edilir.

Bədii ədəbiyyatda omofon, omoqraf və omofonlar cinas və kalamburların yaradılması üçün zəmin rolunu oynayan amillərdən birinə çevrilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri – Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan ümumi, xüsusi və ikidilli lüğətlərdir.

Tədqiqatın metodları müqayisəli təhlil və təsvir metodlarıdır.

Dissertasiyanın aprobeiasyası. Tədqiqatın əsas müddəaları Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında mütəmadi olaraq müzakirə edilmişdir. Dissertasiya mövzusu ilə əlaqədar olaraq, müəllifin 8 elmi məqalə, o cümlədən biri Almatıda, biri isə Nalçıkda nəşr olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya “Giriş”, üç fəsil, “Nəticə” və istifadə olunmuş elmi-nəzəri və bədii ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş”ində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti nəzərə çatdırılır. Dissertasiyanın obyektı, predmeti, məqsədləri, vəzifələri, mənbələri, tədqiqat metodları, aprobeiasiya və quruluşu haqqında məlumat verilir. Tədqiqat işi üç fəsildə ümumiləşdirilir.

Dissertasiyanın “Omofonlar” adlı birinci fəslində konkret faktiki material əsasında Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofonların

müqayisəli təhlili aparılaraq qeyd edilir ki, həqiqətən də, canlı dildə səslərin əvəzlənməsi tətqiq olunan dillərdə sözlərin müxtəlif formalarda əyniləşməsinə səbəb olur. Nümunələrə müraciət edək:

1. *Söz sonunda cingilti səslərin karlaşması ilə:*

д-т: бод– (teleqraf vurmanın sürət vahidi) – бот (yükdaşıma, balıqçılıq və digər məqsədlər üçün istifadə edilən avarlı yelkənli və ya motorlu dəniz gəmisini); зонд – зонт; код – кот; лад-лат (Latviyanın pul vahidi); молод-молот; плод – плот; под¹ «элемент конструкции печи» – под² (önlük) – пот; пруд – прут; спид-спит; труд – трут; пядь – пять; чад – чат;

д-t ad-at; od-ot; yad-yat; zad-zat;

v-φf ov-of;

з-с: sözün sonunda без – бес; глаз – глас;

з-s: баз-bas; дәрз-dərs; миз-mis;

г-к: дог – док; луг – лук; мог – мок;

g-h, g-x, : ag – ah; bag – bah;

ь-la və ya **ь** olmadan fişiltılı samitlərin sözün sonunda eyni cür tələffüzü.

ç-c: aç-ac; biç-bic; qıç-qıç və s.

2. *Rus dilində vurğusuz vəziyyətdə o və a, e və u a və u, e və я, y və ю saitlərinin fərqlənməməsi:* **о-а:** барон – борон; волю – валы; валюта – валюта; **е-и:** будит – будет; ели – еле; катет – катит; леса – лиса; поседел – посидел; **а-и:** частота – чистота; **е-я:** разредить – разрядить və s.

3. *Sözün əvvəlində (rus dilində) qoşa samitlərdən birinin tələffüz edilməməsi:* сора-сора; ссоры – соры (səhrada qaralı çökəkliklər); sözün ortasında: расстрел – растрел (dağ işində); sözün sonunda (rus dilində): бал – балл; бос – босс; краб – крабб və s.

İngilis dilində:[bΛt]: but «1.amma 2.yalnızca. 3.istisna olmaqla. 4.ancaq, bununla bərabət» – butt¹ «1. böyük çəllək (çaxır, pivə üçün), 2.çəllək (həcmi vahidi olaraq ≈ 490,96 l.)» – butt² «1.atış təpəsi. 2. atış meydanı, poliqon. 3.hədəf, məqsəd 4. istehza obyektii» – butt³ «1. nəyinsə yoğun ucu; köndələninə kəsilmiş tir, dirək, ağacın kökə yaxın yoğun hissəsi, qundaq (silahın) 2.danış. siqaret kötüyü. 3. danış. siqaret – butt⁴ «1.zərbə (başla, buynuzla). 2.притык; стык. 3.петля, навес (двери)».

Verilən nümunədən görüldüyü kimi, bu omofon sırası birdən-birə 5 vahidlə təmsil olunur

[bΛz]: buz «çox eşitmişik!» -buzz¹ «1.vızıltı; uğultu (səslərin). 2.şayiə, söz-söhbət. 3.danış. telefon zəngi. to buzz «1.vızıldamaq, fit vermək. 2.

alçaqdan uçmaq(təyyarə haqqında). 3.atmaq, tolazlamaq 4.şayiə yaymaq. 5. gəzib-dolaşmaq (söz-söhbət). 6.danış. telefonla zəng etmək» – buzz² «dibinə qədər, son damcısına qədər içmək (butulkənı, stəkənı)»; [in]: in – söznü: «-da², içində, yanında» – inn «mehmanxana, karvansara».

Aşağıdakı omofonları xüsusilə fərqləndirmək istərdik: [pɑ:] par¹ «1. bərabərlik. 2. iqtis. paritet. 3. nominal dəyər, nominal qiymət. 4. normal vəziyyət» – par² «(ixtis. paragraph sözündən) danış. qəzet qeydi» – parr «cavan qızılbalıq».

Göründüyü kimi *parr* sözünün sonundakı qoşa r hərfi sözün tələffüzünə təsir etmir və bu nümunədə gözdən keçirilən omofonlar eyni cür tələffüz edilir.

Omofonlar nitqdəki *assimilyasiya nəticəsində* də meydana gəlir. *Rus dilində*: водиться – водица; дивиться – девица; косится – косица və s.

Azərbaycan dilində: məhz – məs; səhv-səf; yatsın - yazsın və s.

İngilis dilində omofonların əksəriyyəti fonetik dəyişmələr və alınmalar zamanı, habelə söz birləşmələrinin kompressiyası və konversiya nəticəsində formaların üst-üstə düşməsi səbəbindən meydana gəlir:

[ɔ:rəl]: **aural** “1. qulağa aid. 2. eşitməyə aid; aural impression “eşitmə qavrayışı” – **oral** “1. şifahi; sözlü. 2. tibbi. stomatik. 3. *danış.* şifahi imtahan”;

[ɔ]: **awe** “1.(ixlaskar) qorxu, narahat, pərəstiş” – **oar** “avar; 2. kürək” – **or**¹ “və ya” **or**² – “qızılı və ya sarı rəng” – **ore** “1. filiz. 2. şair. qiymətli metal”.

Bu sıranın birdən-birə 4 omofonla təmsil edildiyi aydın görünür. Özü də onlardan biri– **or** – leksik omofondur.

Beləliklə, ingilis dilindəki omofonlar üzərində aparılan müşahidələr belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, ingilis dilində omofonların olması konkret olaraq:

1) müxtəlif saitlərin və ya müəyyən pozisiyada müxtəlif saitlərin birləşməsinin eyni cür tələffüzü; 2) müəyyən pozisiyada müxtəlif samitlərin eyni cür tələffüzü; 3) eyni zamanda müxtəlif pozisiyalarda həm müxtəlif samit, həm müxtəlif sait və ya saitlərin birləşməsinin eyni cür tələffüzü; 4) a) birinci samit; b)ikinci samitin tələffüz edilməməsi kimi fonetik qanunlardan irəli gəlir.

Omofonların aşağıdakı növünü də xüsusilə fərqləndirmək istərdik. Qeyd etmək lazımdır ki, rus dilində omonimlər çoxdan məlum olan tam mənalı sözlə yeni yaranmış abbreviaturanın üst-üstə düşməsinin nəticəsi kimi də meydana gələ bilər. Məsələn, **аист** – «köçəri quş» və **АИСТ** – «автоматическая информационная станция» (avtomatik informasiya

stansiyası); **Амур** – «çay» və **АМУР** – «автоматическая машина управления и регулирования» (avtomatik tənzimləmə və idarəetmə maşını).

Təbii ki, omofonların meydana gəlməsində fonoloji səviyyənin qanunauyğunluqlarının dilin leksik sisteminə təsirinin nəticələrini də aydınca görmək olar.¹

Söz ustaları omofonlardan xüsusi üslubi vasitə kimi istifadə etdikləri qeyd olunmalıdır. Ona görə də çox zaman *kalamburlar* onların üzərində qurulur.²

«**Омографлар**» adlanan ikinci fəsilə azərbaycan, rus və ingilis dillərində омографлар hərtərəfli şəkildə müqayisəli araşdırılır.

Azərbaycan və rus dillərində омографların meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri vurğunun yerinin dəyişməsidir: *замок – замо́к, атлас – атлас; гə'lin – гəlin, алма – алма* və s. (Azərbaycan və rus dilləri ilə müqayisədə ingilis dilində belə nümunələr çox azdır).

Qeyd edək ki, rus dilindəki омографлар mətnlərdə adətən **ё** hərfi üzərindəki nöqtələrin qoyulmaması səbəbindən meydana gəlir: *небо (нёбо və нёбо), поем (поём və поём), заем (заём və заём), берет (берёт və берёт), осел (осёл və осёл)* və s. Rus dilində başqa növ омографlara nadir hallarda rast gəlmək olar. Onlar bəzən **ч** hərfinin fərqli oxunuşları sayəsində meydana çıxır: *У него, сердечно́го, сердечная болезнь* və ya *Конечно, это множество конечно* (birinci vəziyyətdə hər iki sözdə [ш], ikinci vəziyyətdə hər iki sözdə – [ч'] hərfi tələffüz edilir). *Теста, тесту, тестом, в тесте* söz formaları müxtəlif sözlərə aid ola bilərlər. Bu zaman onlar müxtəlif cür oxunurlar: *пирожки из слоеного теста* (birinci **т** yumşaq), результаты психологического *теста* (*dağa qalın т*). *Полого* sözünün forması da омографikdir. Əgər bu forma *полый* sifətinin yiyəlik halını ifadə edərsə **г** hərfi [в] kimi, *əgər zərfdirsə* [г] kimi oxunur. Ancaq bir məsələ də var ki, bu омографların tələffüzü vurğusuna görə də fərqlənir.

Sözün bütün formalarının yazılışında üst-üstə düşən омографları *leksik омографлар* da adlandırmaq olar: *орган – о́рган, безобразный – безобразный*. Çox hallarda isə омографлар ayrı-ayrı formalarda üst-üstə düşür, bu омографları *qrammatik омографлар* adlandırmaq olar. Omofomlar kimi qrammatik омографların da üç növü olur.

¹ Калишан Е. Омонимия производных слов в русском языке. Познань, 1997, 146 с.

² Seyidova S.M., M.P. Vaqifin şeirlərində çoxmənalı sözlər və omonimlər // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 1, 2009, s.17-22.

Qrammatik omoqraflar – bir sözün eynicür formalardır: все – всё, большая – большая. Çox zaman ismin yiyəlik halının tək və adlıq halının cəm formaları yalnız vurğuya görə fərqlənir: стены – стéны, паспортá – паспортá, города – городá, дома – домá, учителя –учителéя, письмá – пишма, окна – окна. İsimlərin başqa formaları da omoqrafik ola bilər: к лесу (yönlük hal) – в лесу (barəlik hal), по саду (yönlük hal) – в саду (barəlik hal) və s. Feilin II şəxsin cəminin əmr şəkli və indiki zamanın xəbər şəklinin formalarının vurğusundakı fərqlərin olması hallarına da tez-tez təsadüf edilir: возите – вóзите, дышите –дышите, носите – нóсите, просите – прóсите, смотрите – смóтрите, ходите – ходите və s.

Qrammatik omoqraflar — qohum söz formaları: вырезать – вырезáть, нарезать – нарезáть, высыпать – высыпáть, всыпать – всыпáть (burada feilin bitmiş və bitməmiş tərzlərinə dair nümunələr vurğuya görə fərqlənir), жара – жарá, жаркое – жаркóе (sifətin ismə keçidi) və s.

Qrammatik omoqraflar — qohum olmayan söz formaları. Bu növ daha geniş yayılmışdır. Belə omoqraflar eyni nitq hissəsinə mənsub ola bildiyi kimi, müxtəlif nitq hissələrinə də aid ola bilərsə: кружки – кружкí, белок – белóк, железа – железá, трусов – трусóв, полам – полáм, порá – порá (isim); пили – пилí, пошло – пошлó (feillər); вести – вестí, село – селó, смело – смелó, копи – копí (isim – feil); дорога – дорогá (isim – qısa sifət), корок – корóк (isim – say) və s.

Müşahidələr göstərdi ki, müqayisə edilən dillərdə omoqraflar arasındakı fərqlər aşağıdakılardır:

Rus dilində hər iki omoqraf eyni nitq hissəsinə aid ola bilər:

isimlər: атлас – атлáс, видение – видéние, виски – вискí, замо́к – замо́к, мука – мука́, о́рган – о́рган, хлопко́к – хлопко́к;

sifətlər: безобразный – безобразный;

feillər: запа́хнуть – запа́хнуть, засы́пать – засы́пать.

Azərbaycan və rus dillərində müxtəlif nitq hissələrinə aid olan söz formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoqrafların sayı çoxdur. Onlar eyni cür tələffüz edilmədiyindən (vurğunun yeri fərqli olduğundan) bu sözləri omoformlara deyil, omoqraflara aid edirik. Omoformlar isə, məlum olduğu kimi, eyni cür tələffüz edilir: Горя – горя , дорогой – дорогой, моли – моли , пристав – пристáв, раздели – раздели ; alma – алма, бəзən – бəзэн və s.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, Azərbaycan dilində omoqrafların böyük əksəriyyəti $-ma^2$ və $-in^4$ şəkilçilərinin hesabına meydana gəlir. Bu

şəkilçilər həm sözdüzəldici, həm də sözyaradıcı şəkilçilərdir.¹ Onların köməyi ilə Azərbaycan dilində əmr şəkli yaranır: inkar forması - $-ma^2$ şəkilçisi: *bölmə, səpmə, dönmə, hörmə və s.*; $-in^4$ şəkilçisi: *qalın, dərin, satın, qoşun və s.*

Bundan əlavə, $-ma^2$ və $-in^4$ şəkilçilərinin köməyi ilə isimlər də yaranır: *vurma, burma, əkmə, bölmə və s.*

Azərbaycan və ingilis dillərindən fərqli olaraq, rus dilində aşağıdakı məqamlar nəticəsində meydana gələn omoqraflar da vardır:

1) *eyni sözün müxtəlif formalarının üst-üstə düşməsi*. Omoqraflardan biri təkdə və yiyəlik halında olan isim, digəri isə bu dəfə adlıq halda və cəmdə olan elə həmin isimdir. Müvafiq olaraq, onlar fərqli vurğu ilə tələffüz edilir. Konkret nümunələri gözdən keçirək: *бэга – берá, бэпера – берерá, глáза – глазá, двэрí – двэри, землí – зэмли və s.*

2) *eyni nitq hissəsinə mənsub olan sözlərin müxtəlif formalarının üst-üstə düşməsi*. Onlar vurğuya görə fərqləndiyindən, biz onları omoformlara deyil, omoqraflara aid edirik. Konkret nümunələri nəzərdən keçirək: *белок – белóк; ворон – ворóн; вилок – вилóк; гвóздики – гвоздики; жара – жарá; капель – капель; пали – пали və s.*

Beləliklə, nümunələr əsasında demək olar ki, həm Azərbaycan, həm də rus dillərində omoqraflar sözlərin mövcud yazılış və tələffüz qaydalarının nəticəsi kimi meydana çıxıb.

*Azərbaycan və rus dillərindən fərqli olaraq ingilis dilində vurğuya görə fərqlənən omoqrafların sayı çox deyil. İngilis dilindəki bütün omoqraflar yalnız tələffüzünə və təbii ki, mənasına görə görə fərqlənir (yəni, eyni sait və ya samit səsi tamamilə başqa cür tələffüz edilir). Yalnız həm də vurğusuna görə fərqlənən bir neçə söz istisna təşkil edir. Onları ayrılıqda gözdən keçirək: **desert** [ˈdezət] – vurğu birinci hecaya düşür – «1. səhra. 2. kimsə yaşamayan tənha yer. 3. maraqsız mövzu, iş və s.. – **desert** [diˈzə:t] – vurğu ikinci hecaya düşür – «1. xidmət; 2. layiq olmaq (в хорошем или дурном смысле); награда». **To desert** feili «1. tərk etmək, qoyub getmək, atmaq (ailəni). 2. hərbi. fərarilik etmək və s.*

Fikrimizcə, xüsusi maraq təşkil edən omoqraflar ayrıca bir qrup təşkil edir. Eyni sözün hansı nitq hissəsinin – ismin, sifətin, feilin funksiyasında çıxış etməsindən asılı olaraq onun vurğusu; həm vurğusu, həm də tələffüzü; tələffüzü dəyişir:

¹ Bax: Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008, s.170-171.

-excerpt ['eksə:pt] «1. çıxarış, parça. 2. (ayrıca) iz»-to excerpt [ex'sə:pt] «seçmək (çıxarışlar), çıxarış etmək, подбирать sitatlar seçmək»;

-export ['ekspɔ:t] «1. eksport, ixracat. 2. ixrac predmeti. 3. (adətən cəmdə) ümumi çıxarış həcmi, ümumi çıxarış məbləği»-to export [eks'pɔ:t] «ixrac etmək, eksport etmək»;

invalid ['invəlɪd] «şikəst, xəstə» – invalid¹ ['invəlɪd] «1. xəstə, iş qabiliyyəti olmayan. 2.xəstələr üçün nəzərdə tutulmuş: an invalid diet «xəstə üçün dieta»; invalid food «dietik qidalanma»; invalid² [in'vælɪd] «1. qanuni qüvvəsi olmayan, təsirsiz: to declare a marriage invalid «nikahı pozmaq»; 2. əsassız» – to invalid [invə'li:d] «1.şikəst ol(un)maq. 2. əlilliyə görə hərbi xidmətdən azad ol(un)maq»;

-progress ['prəʊgrəs] «1. tərəqqi, inkişaf; irəli hərəkət. 2. nailiyyətlər, uğurlar. 3. axın, gedişat, inkişaf. 4. irəliləmə. 5. nadir hallarda: səyahət, gəzmə. 6. tarix. kralın ölkədə səyahəti» – to progress [prou'gres] «1. tərəqqi etmək, təkmilləşmək, inkişaf etmək. 2. irəli getmək. 3. uğur qazanmaz».

Bu qrupda gözdən keçirilən nümunələrdən də göründüyü kimi, isimlərdə vurğu birinci hecaya, feil və sifətlərdə sonuncu hecaya düşür (invalid sözü istisnadır). Bu omoqraflar yalnız tələffüzünə görə deyil, həm də vurğuya görə fərqlənir. Qalan omoqraflar isə tələffüz, ya da tələffüz və vurğusuna görə seçilir. Belə omoqraflar heteronim adlanır.¹ Heteronimlər omoqrafların növlərindən biridir. Bu qrupa aid olan sözlər eyni cür yazılsa da, məna və tələffüzünə görə fərqlənir. Bütün *heteronimlər* omoqraf olsa da, bütün omoqraflar heteronim deyil. Bir çox heteronimlər mənaca yaxındır (bu əsasən eyni cür yazılıb fərqli tələffüz edilən isim və feillərə aiddir), ancaq böyük əksəriyyətinin məna baxımından bir-birilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bəzən *sözün birinci hərfinin böyük hərflə yazılıb yazılmamasından asılı olaraq da sözün mənası dəyişə bilər*. Belə sözlər də heteronimlərə aid edilir.

August [ˈɔ:gəst] «Avqust»–**august** [ɔ:gʌst] «1. əzəmətli. 2.əla-həzrət».

Job [dʒɔb] «1.bibliya. İob. 2.əzabkeş, dözümlü şəxs» – **job** [dʒɔb] «1.iş, əmək, zəhmət; işəməzd qaydası ilə iş.. 2.danış. yer, xidmət. 3.məsələ, dərs, tapşırıq. 4.vəziyyətindən öz məqsədləri üçün istifadə etmək. 5.kirayə götürülmüş at və ya ekipaj. 6.detal, məmulat, emal edilən predmet».

Lyra [laɪə] «astron. Lira (səma bürcünün adı)» – **lyre** [laɪə] lira».

¹ Гильбург А.М. К вопросу о классификации омонимов // Славянские духовные традиции Сибири. Материалы общероссийской научно-практической конференции. Культура и просвещение, философия и история, язык и литература. Тюмень, 2000, с. 27-28.

İndi isə tələffüzünə görə fərqlənən omoqraf nümunələrinə baxaq: **aged** [eid₃d] – **to age** feilinin keçmiş zaman forması; **to age** «1. qocalmaq, yaşlanmaq. 2. qocaltmaq. 3. texn. qocalmaya məruz qoymaq» – **aged** [eid₃id] «qoca, yaşlı, yaşlanmış».

bass¹ [bæs] «xanı balığı» – **bass²** [bæs] «Amerika cökəsi» – **bass³** [beis] «bas».

caller [kɔ:lə] «1. qonaq; ziyarətçi. 2. adbaad çağıraraq yoxlama zamanı adları çağırın. 3. telefonla zəng edən». – **caller** [kælə] «1. təzə. 2. sərın (külək, hava haqqında))».

formate [fɔ:ˈmeit] «aviasiya. sıra ilə üçmaq» – **formate** [ˈfɔ: mit] «kimy. qarışqa turşusu duzu».

Üç vahiddən ibarət olan aşağıdakı omoqraf sırası maraqlıdır:

wound [wu:nd] «1. yara, yaralanma. 2. inciklik, təhqir; zərər». **to wound** feili «1. yaralamaq. 2. incitmək, zərər vermək, ağrıtmmaq» – **wound²** [waund] **to wind** feilinin keçmiş zaman forması – **wound³** [waund] yuxarıdakı **to wind²** feilinin keçmiş zaman forması.

Beləliklə, nümunələrdən görüldüyü kimi Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omoqraflar çox geniş yayılmışdır. Bununla belə əsas fərqlər vardır:

- Azərbaycan və rus dillərində omoqraflar vurğu və semantikasına görə fərqlənir;

- ingilis dilində isə vurğuya görə fərqlənən bəzi sözlər istisna olmaqla bütün omoqraflar tələffüz və semantikasına görə fərqlənir;

- rus dilində eyni sözün müxtəlif formaları olan, ancaq fərqli vurğu ilə tələffüz edilən omoqraflar var.

“**Omoformlar**” adlanan üçüncü fəsildə azərbaycan, rus və ingilis dillərində omoformlar müqayisəli aspektdən ətraflı təhlil edilir.

Məlum olduğu kimi, omoformlar ayrı-ayrı sözlərin mənaca deyil, tələffüzünə (və yazılışına) görə üst-üstə düşən formalarıdır. Bu sözlərin başqa formaları bir-birindən fərqlənir. D.N.Şmelyovun haqlı olaraq göstərdiyi kimi, semantik baxımdan təsadüfi olan üst-üstə düşmələr nəticəsində meydana gələn omofon və omoqraflardan fərqli olaraq, omoformlar müəyyən dərəcədə “dildə həm çox qədim zamanlarda baş vermiş, həm də ki, hazırda baş verməkdə olan semantik prosesləri əks etdirir. Belə ki, rus dilində qədimdən bəri mövcud olan omoformların bir qismi belə demək mümkünsə, konvergensiya ilə izah edilir. Konvergensiya bir nitq hissəsinə aid sözün başqa bir nitq hissəsinin funksiyasında istifadə edilməyə başlaması, bu zaman sonuncunun sözdəyişdirici xüsusiyyətlərinə də riayət edilməsi ilə izah edilir. Əgər sözdən bu cür istifadə dildə

möhkəmlənir, yerini tutursa, yeni sözün meydana gəldiyini demək olar, amma əgər, onunla yanaşı, köhnə söz də qalmaqdadırsa, dil omofomlarla zənginləşə bilər”.¹

Müşahidələrimiz göstərdi ki, *Azərbaycan, rus və ingilis* dillərindəki omofomlar aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

-rus dilində: 1) omofomlardan biri əmr şəklində olan *feil*, digəri *isim*, *əvəzlik*, *saydan ibarət olanlar*: *вой – волчий вой; лишай – лишай – müxtəlif etiologiyası olan dəri xəstəliyini bildirən termin; клей – канцелярский клей; крой – крой платья; покрой – покрой ткани; лай – собачий лай* və s.

2) omofomlardan biri müəyyən şəxs və zamanda olan *feil* (və ya məsdər), digəri müəyyən halda, miqdarda olan *isim*, *say* olanlar: *она белила потолок – актриса нанесла на лицо белила; берегу письма брата – на левом берегу; блесну знаниями – поймаю рыбу на блесну; он гнёт спину – гнёт;гну провод – антилопа гну; она мыла посуду – нет мыла; пальто жало – жало змеи; они стали врагами – свойства стали* və s.

3) *omofomlardan biri feili bağlama*, digəri *isə müəyyən halda isim olanlar*: *воя* от боли – не слышно волчьего *воя*; *застав* его на месте преступления –несколько пограничных *застав*; *роя* яму – пчелиного *роя*; *душа* (*душить* feilinin feili bağlama forması) –*душа* ушла в пятки və s.

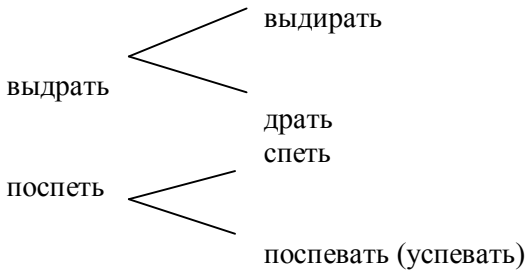
4) *omofomlardan biri sifət (tam və ya müxtəsər)*, digəri *isə müəyyən halda isim olanlar*: он весь *бел* от злости – *бел* (riyaziyyatda: iki kəmiyyətin nisbətinin loqarifmik vahidi); он от рождения *косой* –размахивал *косой*¹ (kənd təsərrüfatı aləti), она гордится своей *косой*² (saç haqqında) və s.

5) *omofomlardan biri zərflər*, digəri *isə olanlar*: он *зло* посмотрел на меня – *зло* не должно торжествовать; он *лихо* вскочил на коня – не буди *лихо* пока тихо və s.

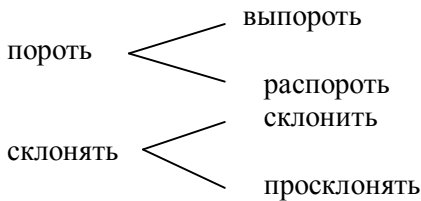
6) *müxtəlif feillərin formalarının üst-üstə düşməsi ilə isim olanlar*: *вели* ему прийти – его *вели* за руки; во вторник я *лечу* в Мадрид – я его *лечу* травами; *пою* песню – *пою* коня. Müxtəlif feillərin növlərindən birinin formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omofomları xüsusi qrup kimi fərqləndirmək lazımdır:

a) *müxtəlif feillərin bitmiş növlərinin formalarının üst-üstə düşməsi ilə olanlar*:

¹ Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. М., Наука, 1977, с.67.

b) müxtəlif feillərin **bitməmiş növünün** formalarının üst-üstə düşməsi ilə olanlar:

Fikrimizcə, bir feilin növ formasının başqa feillə üst-üstə düşməsi nəticəsində yaranan çıxan omoformlar da maraqlı bir qrup təşkil edir:

*мешаться*¹ – 1. Nəyəsə maneçilik törətmək: Сабля мешалась под ногами. 2. dəvət edilmədən nədəsə iştirak etmək, nəyəsə qarışmaq: Вам не следует мешаться в чужие дела.

*мешаться*² – 1. nədəsə birləşmək, qarışmaq: Аромат цветов мешался с запахом травы // Утрачивая отчетливость, сливаться в одну массу: В глазах у меня начинают мешаться и расплываться предметы. 2. nizamsızlıq yaratmaq, dolaşmaq/aydınlığını itirmək, anlaşılmaz, çəşdirici olmaq, qarışmaq (fikir və nitq haqqında): Мысли мешались в его голове .

*мешаться*³ – *мешать* feilinin aşağıdakı mənalara daşıyan məchul növü: 1. qarışdırmaq, qarışq, ağacın köməyilə qarışdırmaq. 2. qatmaq: табак мешается с овсяным цветом.

7) *qadın cinsli, ismin cəminin və yiyəlik halda olan ismin müxtəlif formalarının üst-üstə düşməsi ilə olan omoformlar qrupuna aid bəzi sözlərdə vardır.* Nümunələrə nəzər salaq: березы, были, долины, ели, жабы, каши, кошки, щуки, ямы və s.

8) *Fikrimizcə, biri keçmiş zamanda (qadın cinsi, habelə orta cinsi) olan feil, digəri isə ümumi cinsli isim olan omoformlar da xüsusilə maraqlıdır:* воротила – воротила – danış. böyük işləg çevirən şəxs, işgüzar; запеваля

– запевала – 1. xorun daha sonradan davam etdirdiyi mahnını başlayan müğənni. 2. məcazi. nəyisə başlayan, səbəbkar, təhrik edən.

Azərbaycan dilində bir tərəfi əmr şəklində olan feil olan çoxlu sayda omoqraflar var. Konkret olaraq nümunələri gözdən keçirək:

1) *omoformlardan biri əmr şəklində olan feil, digəri isim və ya sifət olanlar*: **aş** «keç, öt» - aş «plov»; at«tulla» - at «heyvan»; bağır «qışqır, çıxır» - bağır «ciyər». en «düş, en» – en «uzunluq»; gəz «dolan» –gəz «dirəkdə kəsik”:

al «1. satın al. 2. götür, əldə et. 3. zorla götür. 4. tut» - al «al, tünd qırmızı, qırmızı”, cır «parçala, dağıt» – **cır** «1. vəhşi bitki. 2. zingiltili, ciyiltili: **cır** səs ciyiltili səs»; дцз «1. расставь; разложи; выстрой. 2. нанизывай» – дцз «1. прямой. 2. верный, правильный. 3. честный. 4. точный. 5. ровный, плоский».

2) *omoformlar tərəflərindən biri say olanlar*. Qeyd etmək lazımdır ki, rus və ingilis dillərindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində tərəflərindən biri say olan omoformla çoxdur. Belə ki, *rus* dilində bu növ omoformların birçə nümunəsi var: «*mpu*» sözü və onun «*mpəm*» forması. Azərbaycan dilində isə belə omoformların sayı çoxdur. Müqayisə edin.: altı «6» – altı. say-isim, nəyinsə dibi, aşağısı; *birə*–«1» sözünün yönlük halı – *birə* «həşərat, cücü»; birdən –«1» sözünün çıxışlıq halı – birdən «zərflik: 1. gözlənilmədən dərhal. 2. tezliklə, dərhal. 3. bir dəfəyə, eyni zamanda. 4. gücləndirici hissəcik kimi: Birdən gəlmədi?

-qırx «40» - qırx «ülgüclə təmizlə»; qırxa – «40» sözünün yönlük halı – qırxa – qırxmaq feilinin arzu şəkli; qırxın –«40» sözünün yiyəlik halı-qırxın«1. qoyunların yununun qırxılması ».

Maraqlıdır ki, bu nümunə də, omoqraflar sırasına daxildir: *qırxın «40-ın» – qırxın «qırxmaq feilinin əmr şəkli».*

On «10» və “o” şəxs əvəzliyinin müxtəlif hallarında da maraqlı omoformlara rast gəlinir. Bu omoformlar adlıq haldan başqa bütün hallarda üst-üstə düşür.

Aşağıdakı hallarda da maraqlı omoformlar müşahidə edilir: onluq və damışıqda: onluq deyil. Onadək “10-a dək ” – ona kimi, ona qədər. Onlarca – onlarca “onların fikrincə” üçün –«3» sözünün yiyəlik halı - üçün «üçrunda, görə, xatirinə».

-əlli, «50» – əlli – I sifət: «1. güclü əllə. 2. diri, zirək. II zərflik: əlli işləmək.

Beləliklə, yuxarıdakı nümunələrdə də göründüyü kimi Azərbaycan dilində biri say - 1, 3, 6, 10, 40, 50, 1000 olan omoformların sayı kifayət qədərdir.

Azərbaycan və rus dillərindən fərqli olaraq, *ingilis dilində omoformlar arasında say yoxdur. Yalnız omofonların arasında saya rast gəlmək olur.*

3) *omoformlardan biri müəyyən şəxs və arzu şəklində olan feil, o biri müəyyən halda olan isim olanlar:* alağ – almağ feilindən (I şəxsin cəmi) «satin almağ»-alağ«1. alağ otu, lazımsız yabanı ot. 2. cərgə-arası alağ etmə (edilmə). »; bilək – bilmək feilindən (I şəxsin cəmi) – bilək «əl, qol»; sifət: ala – almağ feilindən (III şəxsin təkisi) «1. əldə etmək, satın almağ. 2. qəbul etmək götürmək. 3. zorla almağ. 4. yığmaq, toplamağ» – ala «1. rəngarəng, əlvan. 2. müxtəlif, yunlu 3. ləkəli, tünd boz, qonur-boz, kəl ağı» və s.

4) *omoformlardan biri şərt şəklində feil, digəri isim olan çox maraqlı nümunələr aşkarlamışıq.* Bu qrupa daxil olan nümunələrin sayı çox deyil: bursa «dolasa, fırlatsa» – bursa «bursa – kустar istehsal edilən ipək parça», bursa² «birja»; dərsə «qoparsa» – dərsə – “dərs” sözünün yönlük halı və s.

5) *omoformlardan biri müəyyən şəxs və ya zamanda olan feil və ya məsdər, digəri isim, sifət olanlar:* açar “açmaq feili” – açar, damar “damcılayar” – damar “qan damarı”; dərdi “qopardı” – dərdi “dərd, kədər” sözünün təsirlik halı; qonur 1. oturur (quş, həşərat) – qonur (qəhvəyi rəngin çaları) və s.

6) *isimlərin hal formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar:* ana “valideyn” – ana “məqam sözünün sinoniminin yönlük halı”; arxa “kürək” – arxa “kanal sözünün sinoniminin yönlük halı” və s.

bala “1.uşaq 2. övlad - bal¹ (arı balı)– bala² (bal, dəvət)– bala³ (xal, qiymət) sözlərinin yönlük halı və s.

7) *isim və sifət formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar:* dərin «sənin dərin» – dərin «dibə qədər məsafə mənasında»; gülü – “çiçək” sözünün sinoniminin təsirlik halı – gülü «al, al-qırmızı»; iti –«köpək» sinoniminin təsirlik halı; – iti«kəskin» və s.

8) *formaların üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar:* isim və zərflər, isim və əvəzliyin, isim və ədatın formalarının: is. belə - bel¹ «1. kürək. 2. qurşaq sözlərinin yönlük halı – belə zərfliyi – 1. ora, o tərəfə, bura, bu tərəfə mənalarda: Mən belə gedirəm. 2. söz birləşmələrində: bunda, bu gündən: bu gündən belə; is. belə – bel sözünün yönlük halı – belə əvəzliyi 1. bu cür. Belə adamlar. 2. elə bu cür: Belə günlərin birində. 3. bir sözü ilə birləşmədə: belə bir “bu cür, bu növ” və s.

9) *omoformlardan biri feili sifət, digəri isim, sifət olanlar:* alışan “alovlanan” – alışan “botan, sədəf otu bitkisi”; düzən “yerinə qoyan, quran, bir-birinin yanına qoyulan” – düzən «1. düzənlik. 2. genişlik, düzəngah” və s.

10) *eyni feilin müxtəlif formaları olan omoformlar xüsusi qrup şəklində fərqləndirilir.* Yuxarıda gözdən keçirildiyi kimi rus dilində eyni ismin müxtəlif formalarından ibarət olan omoformlar mövcuddur (məsələn: корзины - корзины isminin uyulıq halının tək – корзина sözünün cəmi və s.). Azərbaycan dilində bu cür omoformlar eyni feilin müxtəlif formalarıdır:

II şəxs, təkdə, əmr şəkli	III şəxs, təkdə, indiki zaman
artır	artır
İtir	İtir
yetir	yetir

11) *Felin əmr şəklinin I şəxsin tək formasının və həmin feildən yaranan ismin adlıq halı formasının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar daha çoxsaylı qrupudur:* alım – “almaq” feilindən – alım «1. toplanacaq şey. 2. qucaq»; açım – açmaq feilindən – açım “açılma, daxilin açılması” – ачы́м «1. açılma. 2. biol. lay»; bölmə – bölmə feilindən – «1. bölmə, şöbə. 2. hissə, parça” və s.

Yuxarıda nəzərdən keçirilən nümunələrdən görüldüyü kimi Azərbaycan və rus dillərində müxtəlif qruplar üzrə təsnif edilən çoxlu sayda müxtəlif omoformlar var.

Azərbaycan və rus dillərindən fərqli olaraq, ingilis dilində bu qədər fərqli qruplar yoxdur.¹ Müşahidələrimiz göstərdi ki, ingilis dilindəki omoformlar iki qrupa ayrıla bilər:

1. *İsim, sifət, feil (məsdərdə) formaları ilə qaydasız feillərin keçmiş və perfekt zaman formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar.*

-bad – to bid (qiymət – adətən auksionda - təklif etmək) feilinin keçmiş və perfekt zaman forması – bad “pis”; crew – to crow feilin keçmiş zaman forması “1. banlamaq. 2. şadlanmaq, sevincli səslər çıxarmaq (uşaq haqqında)” – crew «1. gəmi komandası; gəminin eki-pəji. 2. hərbi silah və ya pulemyot hesabı. 3. fəhlələrin briqada və arteli. 4. kompaniya, quldur dəstəsi» və s.

2. *Feillərin indiki zamanda (the Present Indefinite Tense) III şəxsin tək forması ilə cəmdə olan isimlərin formalarının üst-üstə düşməsi nəticəsində meydana gələn omoformlar:* mew – от злагота to mew¹ «miyovlamaq»- mew² «1. qəfəsə qoymaq. 2. buynuz dəyiş-mək (maral qoymaq)-mews¹

¹ Jackendoff. Semantic and cognition. Cambridge, 1983, p.77.

«qağayılar»; mews² «qəfəs (qızılquş, quzğun üçün)». Mews³ «at tövləsi; karvansara»; riddles –to riddle feilindən «1. müəmmalı danışmaq. 2. sirt açmaq» – riddles «1. qəfəs; ələk. 2. ekranlar» və s.

Sifətin və felin müqayisə dərəcələri ilə yaranan aşağıdakı omoformlar da çox maraqlıdır: better «mərc gələn»-better «daha yaxşı»–good «yaxşı» sifətinin müqayisə dərəcəsi; cleaner «1. təmizləyici. 2. təmizlik vasitəsi» – cleaner «daha təmiz» –clean «təmiz, fərah» feilinin müqayisə dərəcəsi.

Sifətin müqayisə dərəcəsi ilə feilin üst-üstə düşdüyü omoform nümunələri də mövcuddur: lower «daha alçaq»-low «alçaq, kiçik» sifətinin müqayisə dərəcəsi;– to lower «1. endirmək (qayığı, yelkəni, bayrağı); aşağı salmaq (gözləri). 2. enmək (qiymət, səs və s. haqqın-da.); azalmaq. 3. alçaltmaq. 4. şikayət etmək. 5. endirmək 6. danış. əlüstü yemək, udmaq ».

Beləliklə, ingilis dilində yalnız iki növ omoform mövcuddur. Azərbaycan və rus dillərində isə çoxlu sayda omoform var. Habelə müxtəlif dillərdə omofon, omoqraf və omoformların olması dil işarələrinin birmənalı olmadığından danışmağa imkan verir.

Azərbaycan, rus və ingilis dillərində omofon, omoqraf və omoformlardan müxtəlif üslubi məqsədlərlə geniş istifadə edilir.¹

Dissertasiyanın “**Nəticə**”də hissəsində tədqiqat prosesində əldə edilmiş elmi nəticələr və yekunlar ümumiləşdirilir.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı aşağıdakı elmi məqalələr çap edilmişdir:

1. О некоторых омофонах в русском, азербайджанском и английском языках *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal(Elektron versiyası).Bakı, BDU, 2006, № 6 (54), s. 21-23.*

2. Сравнительное исследование некоторых омографов в русском, азербайджанском и английском языках. *ADU, Elmi Xəbərlər.Bakı, 2007, № 2/2007, s. 129-133.*

3. Сравнительное исследование омоформ (на материале рус-ского и азербайджанского языков). *AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. Bakı, 2007, № 5, s. 318-337.*

4. Гетеронимы как разновидность омографов (на материале английского и русского языков). *Министерства Образования «Науки*

¹ Асланов В.И. Симультанно-текстовая омонимия в поэтической речи Кади Бурханедина// Тюркология, №1-4, 2000, с. 3-10; Терещенкова А.А. Калам-буры, в основе которых лежит обыгрывание омонимов. Смоленск, 1993, с. 10-12; Мəһəгəтəmovə Р.С. Mirzə Ələkbər Sabirin söz dünyası. Bakı.: Nurlan, 2006, 324 s.; Dubenets E.M. Modern English Lexicology (Course of Lectures). M., Moscow State Teacher Training University Publishers, 2004, p. 17-31.

Российской Федерации. Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Кабардино-Балкарский Государственный Университет им. Х.М.Бербакова». Национальные образы мира в художественной культуре. Тексты материалов Международной конференции. Нальчик, Каб. Балк. Университет, 2006, стр. 261-263.

5. Сравнительное исследование некоторых омоформ (на материале азербайджанского и английского языков). Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Вестник Каз.НУ. Серия филологическая. Алматы, 2011, № 1 (13). стр. 98-103.

6. Стилистические функции омофонов, омографов и омоформ (на материале русского, азербайджанского и английского языков). *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal (Elektron versiyası)*. BDU, Bakı, 2011, s. 38-42.

7. Развитие омонимии в современном английском языке Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Том 25 (64) . № 2,ч.2 Филология.Социальные коммуникации, Симферополь 2012.

8. Совпадение слов в отдельных формах в Русском , Азербайджанском и Английском языках. Культура как основной потенциал формирования положительного имиджа Кавказа. Материалы Международной научно-практической конференции 25-26 октября 2012 года, Пятигорск 2012.

**Омофоны, омографы и омоформы в Азербайджанском,
Английском и Русском языках**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из Введения, трех глав, Заключения и списка использованной литературы.

Во Введении обосновываются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы; даются сведения об объекте, предмете, целях и задачах, источниках и методах исследования, об апробации и структуре диссертации.

В первой главе «Омофоны» на основе конкретного фактического материала проводится всесторонний анализ омофонов в русском азербайджанском и английском языках. Выявляются их оригинальные особенности; отмечается их использование в качестве стилистического средства в художественной литературе.

Во второй главе всесторонне исследуются омографы в русском азербайджанском и английском языках; указываются причины их возникновения; выявляются сходства и различия; даются их группировки по грамматическим признакам.

В третьей главе на основе фактического материала подробно анализируются омоформы в русском, азербайджанском и английском языках; дается их группировка по грамматическим признакам; выявляются сходства и различия; указываются наиболее многочисленные группы.

В Заключении обобщаются основные результаты и выводы исследования.

**Homophones, homographs and homoforms
in the Azerbaijani, English and Russian languages**

SUMMARY

The dissertation consists of “Introduction”, three chapters, “Conclusion” and bibliography.

In “Introduction” are substantiated the urgency of the subject, the scientific novelty, theoretical and practical significance of the research, is given the information about the object, subject, sources and methods, main purpose and tasks of the research, about the appraisal and structure of the dissertation.

In the first chapter on the numerous material of three languages are analysed the homophones, their original peculiarities. The comparative research makes it possible to reveal their similarity and difference. Such factors as pronunciation is appreciated.

The second chapter deals with the homographs in the compared languages. On the basis of the numerous facts are classified and thoroughly analysed the homographs in these languages; are revealed and explained their similar and distinctive features, such an important factor as stress and its role.

The third chapter is dedicated to the different types of homoforms. The most important grammatical and morphological factors that influence the homophorms are taken into consideration during the comparative analysis.

There are a lot of different paragraphs, tables and schemes that contain the most interesting and significant factors and examples. It is also emphasized that homophones, homographs and homoforms are widely used in belles-lettres and they form the different stylistic figures (pun, comic effect etc).

In “Conclusion” are generalized the main results of the research.